

Stručný nástin významných osobností dějin Filosofie

/Pro snadnou orientaci doporučuji použít funkci vašeho vyhledávače "najít na stránce" - Ctrl+F./

K důkladnějšímu studiu doporučuji: phil.muni.cz - [Antika](#) nebo:

skripta k dějinám filosofie: **Antika:**

[Patočka Jan - Nejstarší řecká filosofie](#)

[Machovec Dušan - Dějiny antické filosofie](#)

[Asmus, V., F. - Antická filosofie](#)

Středověk - Reformace:

[Sokolov, V., V. - Středověká filosofie](#)

[Bondy, E. - Středověká islámská a židovská filosofie, Filosofie renesance a reformace, sv.4](#)

[Gorfunkel, A., Ch. - Renesanční filosofie](#)

Novověk:

Filosofie starověku

(7.st.př.Kr. – 6.st. po Kr.)

sedm mudrců, podle antické tradice sedm myslitelů, jimiž začínají dějiny řecké filozofie. Většinou zákonodárci, od nichž pocházejí v podobě sentencí významná životní pravidla, která dokumentují charakter řecké archaické etiky (Poznej sám sebe, Ničeho příliš, Pečuj o celek apod.). Výčet sedmi mudrců se liší u různých autorů; nejčastěji bývají uváděni Thalés, Solón, Periandros, Kleobúlos, Chilón, Biás a Pittakos.

Thalés z Miletu, * asi 624 př. n. l., † asi 543 př. n. l., řecký filozof, astronom, matematik a politik; jeden ze SEDMI MUDRCŮ, tradičně považovaný za prvního řeckého filozofa; nejstarší představitel milétské školy. Za počátek (ARCHÉ) všeho pokládal vodu. Velkou vážnost si získal tím, že předpověděl zatmění Slunce. Zabýval se řadou teoretických geometrických úloh (pokoušel se dokázat některé planimetrické poučky o shodnosti úhlů a trojúhelníků) i praktických měřičských úloh (měření výšky objektu prostřednictvím jeho vrženého stínu a stínu své vlastní postavy, měření vzdálenosti lodí od břehu prostřednictvím výšky pozorovatelné a úhlu mezi svislým směrem a paprskem jdoucím k lodi). Po něm nazvána THALETOVA VĚTA a THALETOVA KRUŽNICE.

Solón, athénský básník, státník a sociální reformátor na sklonku 7. a v 1. pol. 6. stol. př.n.l. Byl aristokratického původu, zabýval se však obchodem. V ostrém boji mezi –démem a rodovou –aristokracií byl vybrán za smířčího zprostředkovatele (–aisymnētés) a zvolen na r. 594/3 za archonta s mimořádnou pravomocí.

V této funkci zrušil S. v Athénách nejdříve tzv. –seisachtheiou všechny dluhy hypotekární i ty, za které dlužník ručil svou osobní svobodou. Všechny athénské občany rozdělil do čtyř občanských tříd podle toho, jakého ročního výnosu plodin dosahovali. Výnos prvních tří tříd měl stanoven jako spodní hranici 500, 300 a 200 medimnů (medimnos = 52 litrů); 4. třída, zvaná –théti, měla výnos menší, než byla nejnižší stanovená mez. Všichni občané, jejichž práva i povinnosti odstupňoval S. podle výše majetku, se scházeli v občanském sněmu (ekklésia), k němuž bylo možné se odvolat proti rozhodnutí kteréhokoli úředníka. Zaveden byl i porotní soud (–héliaia). Když S. dokončil své reformy a sepsal nové athénské zákony, zavázal přísahou všechno občanstvo, aby je dodržovalo, a sám se odebral do ciziny. Teprve po letech se vrátil a žil jen v ústraní.

S. přenesl do Athén iónskou –elegii, a stal se tak prvním athénským básníkem. Protože tehdy ještě nebylo vyvinuto polit. řečnictví, užíval pro styk s lidem politických elegií. Měly ráz mobilizující (výzva k znovudobytí Salaminy), programní (odůvodňoval své společenské reformy), obranný (hájil je – k tomu užíval i jambů) a výstražný (varoval před rozbroji).

Jeho verše jsou plny hluboké životní moudrosti, pro niž byl zařazen mezi –sedm mudrců. – S-ův životopis napsal Plútarchos.

/Encyklopedie Antiky, Praha 1973/

Periandros /2. p. –ra/, korintský tyran (627-585/84) nebo 590 až 550 př.n.l.), syn a nástupce –Kypselův. Reformami omezil vliv rodových aristokratů. Pozvedl výrobu a obchod, zavedl novou peněžní soustavu a podporoval kolonizaci. Za jeho vlády dosáhl Korint velkého hospodářského a polit. rozmachu. P. byl také příznivcem věd a umění, na jeho dvoře žil básník –Arión. P. bývá někdy řazen mezi –sedm mudrců.

/Encyklopedie Antiky, Praha 1973/

Pittakos /2.p. –ka/, –aisymnētés s neomezenou mocí (asi 590 až 580 př.n.l.) v Mytiléně na –Lesbu. Za bojů mezi rodovou aristokracií a lidem měl urovnat spory a vypracovat novou ústavu. Po splnění svěřeného úkolu složil moc. P-kova opatření byla namířena proti aristokratům a splnila v Mytiléně obdobnou úlohu jako v jiných obcích vláda tyranů. Byl počítán k –sedmi mudrcům. Proti němu útočí ve svých básních –Alkaios.

/Encyklopedie Antiky, Praha 1973/

Anaximandros z Miletu, * asi 610, † 546, řecký filozof a politik; příslušník MÍLÉTSKÉ ŠKOLY. Za počátek (ARCHÉ) všeho pokládal “neomezeno” (APEIRON), pravděpodobně ve smyslu prostorově neomezené a nediferencované vlhkosti, z níž postupně vznikaly další přírodní látky i jednotlivé druhy živých bytostí. Vytvořil první mapu tehdy známého světa a zdokonalil prostředky k určování rovníkosti a slunovratů.

Anaximenés z Miletu, * 585, † 524, řecký filozof; představitel MÍLÉTSKÉ ŠKOLY. Za pralátku (ARCHÉ) považoval neomezený, nediferencovaný, stále se pohybující vzduch. Vznik jednotlivých věcí a jejich vzájemné přeměny vykládal zhušťováním a zředováním této pralátky. Pokoušel se také o výklad některých přírodních jevů, např. zemětřesení a duhy.

Milétská škola, nejstarší filosofický směr v Řecku. Vznikla v 1. pol. 6. stol. př. n. l. v Miletu, nejpokročilejším městě tehdejšího řeckého světa (sr. iónská filosofie). Představitelé m-ké školy, Tháles, Anaximandros, Anaximenés, byli nejen filosofové, nýbrž i vědci, vynálezci a aktivními politiky. Pocházeli ze starých rodů králů-kněží, do jejichž kompetence patřila i péče o kalendář, předpokládající soubor znalostí o chodu přírody. Filozofové m-ké školy navazovali tedy na staré náboženské tradice, a to řec. i orient., ale přetvořili je v kvalitativně odlišný obraz světa – v naivně monistickou filosofii. Vznik světa, jeho uspořádání a veškeré a kosmické dění vysvětlovali přirozeně, bez zachování božských sil. Všechny části vesmíru považovali za různé formy jediného, a to živého pralátky (hýlozoismus). Pralátka (voda, vzduch, apeiron) pro ně byla zároveň počátkem (arché), z něhož se uspořádaný svět vyvinul. Otázka vztahu hmoty a ducha pro ně ještě neexistovala. Zájem milétských filozofů o konkrétní otázky matem., astr., meteorologické a geografické souvisí s hosp. rozkvětem maloasijských měst, zvl. s jejich intenzivní kolonizační činností. Jako pronikaví pozorovatelé rozšiřovali milétské filozofy svůj obzor cestováním, při kterém poznali orient. civilizace, jimž vděčili za četné poznatky.

/Encyklopedie antiky, Praha 1973/

Pýthagorás ze Samu, * asi 570 př. n. l., † 500 až 490 př. n. l., řecký filozof, vědec a politik; zakladatel filozofické školy PÝTHAGOREISMU. V Krotónu v jižní Itálii založil filozofickou školu, která byla současně i náboženským spolkem. Život příslušníků Pýthagorovy školy se řídil přísnými filozoficko-náboženskými předpisy. Kromě filozofie se pěstovaly zejména teorie hudby, matematika, astronomie a lékařství. Jádro učení školy bylo tajné. Ideovou podporou zámožných vrstev získala škola značný politický vliv. Ke konci života byl Pýthagorás nucen uprchnout před povstáním krotónských demokratů. Pýthagorás sám patrně nenapsal žádný spis; jeho nauku vyložil ve spisech určených ke zveřejnění až později Filoláos. Předpokládá se, že Pýthagorás převzal orfickou nauku o převtělování duší (metempsychóza), na níž založil svoji přísnou etiku. Pravděpodobně již Pýthagorás označil za počátek (ARCHÉ) všeho kvantitativně omezující princip (číslo).

Filoláos,

stol. př. n. l., řecký filozof, matematik a astronom. Významný představitel pythagoreismu; první autor, který vyložil toto učení ve spisech určených ke zveřejnění. Jako první zastával názor, že se Země pohybuje po kruhové dráze.

Alkmaión z Krotónu, * asi 570 př. n. l., † kolem 500 př. n. l., řecký filozof a lékař; žák Pýthagorův. Aplikoval pýthagorejskou myšlenku kosmické harmonie i na lidský organismus; zdraví interpretoval jako rovnováhu různých prvků a sil, nemoc jako poruchu této rovnováhy. Sídlo duševní činnosti umístil do mozku.

Xenofanés z Kolofónu, * asi 565 př. n. l., † asi 470 př. n. l., řecký básník a filozof; předchůdce ELEJSKÉ ŠKOLY. Kritik antropomorfního náboženství. „Bůh je to jediné, nezměnitelné a totožné se světem. Jsoucí nemůže vznikat.

Xenofanés (2.p. -na) z Kolofónu v Malé Asii, asi 565, + okolo 470 př.n.l., řecký filosof a básník, předchůdce elejské školy. Opustil rodné město (kolem r. 540), když se dostalo pod perské panství, a dlouho putoval jako rapsód po řec. světě. Nakonec našel domov v jihoit. Eleii. Z jeho básní *Silloi* (Posměšky) a *Peri Fyseoís* (O přírodě) se zachovali jen zlomky. Xenofanés byl jedním z nejpronikavějších kritiků antropomorfního náboženství. Zesměšňoval naivní zvyk lidí představovat si bohy v lidské podobě. Kdyby prý koně, volí nebo lvi měli výtvarné schopnosti, vypodobnili by bohy rovněž podle svého vzhledu. Homérovi a Hésiodovi vytýkal, že bohům přičítli to, co je u lidí hanbou a hříchem, krást, cizoložit a navzájem se podvádět. Podle Xenofana existuje jeden bůh, největší mezi bohy a lidmi; není podoben smrtelníkům ani tělem ani myslí, setrvává stále na témž místě a bez námahy působí svým duchem na všechny věci. O tom, jak chápal Xenofanés poměr nejvyššího boha k ostatním bohům a světu, si nelze na základě dochovaných zlomků udělat jasnou představu. Soudí se však, že ztotožňoval neměně „jedno a všechno“ (*hen kai pán*) v převědčení, že příroda je prostoupena božstvem ve smyslu pantheistickém. Lidské vědění pokládal Xenofanés za nedokonalé, věřil však, že se postupem času prohlubuje.

/Encyklopedie antiky, Praha 1973/

Parmenidés z Eleje, * asi 540 nebo 515 př. n. l., † 470 př. n. l. nebo 445 př. n. l., řecký filozof; žák Xenofanův, vlastní zakladatel ELEJSKÉ ŠKOLY. Filozofické názory vyložil v básni *O přírodě*. Navázal na Xenofanovu myšlenku o jediném, nejvyšším a nehybném bohu a ze zásady, že „jsoucno je a nejsoucno není“ (tedy ani jsoucno se nemůže měnit v nejsoucno), vyvodil své učení o jediném jsoucnu, které má podobu obrovské koule, je neměnné, homogenní, nedělitelné a „sevřené v poutech Nutnosti“, takže se v něm nemůže nic dít. Toto jediné, neměnné jsoucno je světem pravdy, kdežto proměnlivý smyslový svět je světem pouhého zdání.

Zénón z Eleje, * asi 490, † 430 př. n. l., řecký filozof; příslušník elejské školy, žák Parmenidův. Obhajoval Parmenidovo učení o jediném, zcela neměnném bytí. Proslulými se staly jeho čtyři argumenty proti skutečnosti pohybu (tzv. Zénonovy paradoxy nebo APORIE). Tři z nich jsou založeny na myšlence, že každá nepřetržitá veličina (kontinuum) se skládá z nekonečného množství skutečných částí (např. čára z nekonečného množství skutečných bodů, čas z nekonečného množství okamžiků). Proto například podle aporie „půlení“ pohybující se těleso, dříve než by dorazilo k cíli, muselo by projít polovinu dráhy, ale než by ji prošlo, muselo by projít polovinu této poloviny atd., takže do cíle nikdy nedorazí a vlastně se ani nevzdálí od svého východiska. Některé stránky Zénonovy koncepce kontinua objasnila teprve moderní matematika.

Melissos ze Samu, 5. stol. př. n. l., řecký filozof; stoupenec ELEJSKÉ ŠKOLY. V nedochovaném prozaickém spise obhajoval a dále rozvíjel učení Parmenidovo. Důraz kladl zejm. na neměnnost jsoucna, které na rozdíl od Parmenida pokládal za prostorově neomezené.

Elejská škola (též eleaté), řecký filosofický směr, který vznikl na rozhraní 6. a 5. stol.př.n.l. v jihoit. městě Elei (lat. Velia). Předchůdcem e-ké školy byl Xenofanés (565 – okolo470), který žil ve stáří v tomto městě a svým učením o božstvu měl pravděpodobně vliv na Parmenida (2.pol.6 a 1.pol.5.stol), snad vlastního zakladatele školy. Parmenidova filosofie znamenala metodicky i obsahově zvrát proti naukám dřívějších filosofů. Zastával totiž názor, že údaje smyslů jsou pouhé zdání a že pravou podstatou reality lze poznat jedině myšlením. Čistě spekulativními úvahami dospěl k závěru, že existuje jedině bytí; důsledné myšlení nemůže podle něho připustit, že by existovalo nejsoucno, a musí odmítnout veškerou změnu, neboť její uznání je založeno na (nevysloveném) předpokladu, že jsoucno se mění v nejsoucno a naopak. Čistě spekulativně vyvodil Parmenidés i všechny znaky jsoucna: je neměnné, homogenní, souvislé, nedělitelné a má podobu obrovské koule. Parmenidovo zdánlivě absurdní učení obsahuje první formulaci zákona o zachování jsoucna a základy deterministického pojetí světa. Parmenidovi žáci, Zenón(asi 490 – 430) a Melissos ze Samu (5.stol.př.n.l.), byli vynikajícími obhájci a pokračovateli myšlenek svého učitele. Zenón hájil správnost Parmenidova učení o jsoucnu pomocí nepřímých důkazů; důvtipně dokazoval, že uznání pohybu, mnohosti atd. vede k větším nesnázím než Parmenidovo učení samo. Melissos rozvíjel podrobnější hlavní Parmenidovy myšlenky v polemice proti odpůrcům. Problémy bytí a poznání, které vytyčila e. š., působily velmi plodně na další vývoj řec. myšlení. Pod vlivem elejské nauky o bytí (ontologie) vytvořili Empedoklés, Anaxagorás a atomisté nové teorie o složení hmoty, nově řešili problémy vzniku a pohybu vůbec. V teorii poznání měla e. š. vliv nejen na atomisty, nýbrž i na významné sofisty, např. na Protágora a Gorgia, i na Platóna. Způsobu Zénónovy argumentace využívali hojně též skeptikové.

/Encyklopedie Antiky/

Hérakleitos z Efesu, * asi 540 př. n. l., † asi 480 př. n. l., řecký přírodní filozof; jeden z nejpozoruhodnějších myslitelů předsókratovského období řecké filozofie. Jeho učení je určitým protipólem nauky elejské školy o jediném neměnném bytí. Za pralátku všeho jsoucího pokládal “věčně živý oheň”, jehož život spočívá v cyklických zvratech protikladů. Svět je proto neustálé dění, v němž “vše plyne”. Střídání protikladů, např. života a smrti, bdění a spánku, dne a noci, má povahu vzájemného boje řízeného jedinou zákonitostí, kterou nazývá rozum (LOGOS), zákon a spravedlnost. Člověk je částí světového ohně, a proto je podroben této zákonitosti stejně jako ostatní svět. Oheň je i nositelem rozumu, duše je jakýmsi “ohnivým výparem”, tj. jednou z podob ohně. Ostře rozlišoval mezi moudrostí (poznání logu, jímž se vše řídí) a mnohoučeností. Protože jsou jeho výklady těžko srozumitelné, nazýván “temným”.

Kratylos, konec 5. stol. př. n. l., řecký filozof; žák Hérakleitův. Z názorů svého učitele vyvodil krajní relativismus; o proměnlivém světě nelze nic vyslovit, na věci lze pouze ukazovat.

Empedoklés z Akragantu na Sicílii, * asi 493 př. n. l., † 433 př. n. l., řecký filozof a lékař. Autor dvou filozofických básní, z nichž se dochovaly jen zlomky. Místo jedné pralátky předpokládané milétskou školou uznával za neměnné látkové základy světa čtyři živly (kořeny): oheň, vodu, vzduch a zemi. Vznik a zánik jednotlivých věcí vysvětloval slučováním a rozlučováním těchto živlů v určitých kvantitativních poměrech. Živly nemají zdroj pohybu v sobě, nýbrž jsou do něho uváděny dvěma opačnými vnějšími silami: Láskou, působící slučování, a rozlučujícím Svárem. Výklady o vnímání přispěl k utváření počátků antické psychologie.

Anaxagorás z Klazomen, * mezi 500 a 497 př. n. l., † 428 nebo 427 př. n. l., řecký filozof. Přítel athénskému státníku Perikla a básníka Eurípida. Před 430 obviněn z bezbožnosti a

donucen opustit Athény. Na rozdíl od ELEJSKÉ ŠKOLY kladl důraz na proměnlivost a mnohotvárnost bytí. Za základní stavební prvky všech věcí pokládal obrovské množství nekonečně dělitelných částíček jednotlivých přírodních látek, které nazýval semena (spermata). Svět vznikl z původní chaotické směsi působením rozumu (nūs), který je nejjemnější látkou a principem všeho světového dění.

Leukippos z Milétu, * asi 500 př. n. l., † 440 př. n. l., řecký filozof; zakladatel atomismu. O jeho životě a názorech se dochovalo jen málo zpráv. Podle jedné z nich byl žákem Zénóna z Eleje. Je autorem několika spisů, z nichž se zachovaly pouze zlomky; atomistické učení je známé teprve v té podobě, jakou mu dal Leukippův pokračovatel Démokritos.

Démokritos z Abdér, * asi 460 př. n. l., † 370 př. n. l., významný řecký filozof a vědec. Rozpracoval a dovršil Leukippovy myšlenky ve filozofii atomismu a aplikoval je i v jednotlivých vědních oborech. Autor více než 70 spisů o filozofii, matematice, lékařství, gramatice, básnictví, hudbě aj.; zachovány pouze ve zlomcích. Zavedl pojem atomu jako základní, dále nedělitelnou částici látky. Vyslovil hypotézu o neustálém pohybu atomů lišících se velikostí, tvarem a vzájemnou polohou. V eticko-politických úvahách kladl důraz na harmonické začlenění občana do řeckého městského státu (polis). Za nejlepší politické zřízení pokládal demokracii. V osobním životě doporučoval usilovat především o štěstí a dobrou mysl, tj. o hodnoty, jichž lze dosáhnout nezávisle na vnějších okolnostech. Člověk nemá vést k řádnému životu strach před trestem za špatné činy, nýbrž jeho zodpovědnost k sobě samému.

Prótagorás z Abdér, * asi 485, † 410, řecký sofista. Delší dobu pobýval v Athénách; přítel Periklův a Eurípidův, ideový mluvčí athénské demokracie. Pro skeptický postoj k náboženství, který vyjádřil ve spise O bozích, byl ke konci života v Athénách obžalován z bezbožnosti; soudu se vyhnul útěkem. Zabýval se problematikou jazyka, rétorikou (zejména jejím působením na psychiku posluchače), matematikou, otázkami poznání, přírodní filozofií, výchovou, etikou, společenskou teorií. Za základní podmínku zachování společnosti považoval smysl občanů pro stud a spravedlnost. Smyslem pro tyto hodnoty je obdařen každý člověk, a proto je nejpřirozenějším státním zřízením demokracie. Prótagorovi často připisován krajně relativistický a subjektivistický názor na poznání, avšak ve skutečnosti byl Prótagorás zřejmě přesvědčen o lidské schopnosti poznávat skutečnost; prvotní zdroj rozporů v tvrzeních nehledal v poznávajícím člověku, nýbrž ve vnitřní protikladnosti věci samé.

"Měrou všech věcí je člověk, jsoucích, že (jak) jsou, ne-jsoucích, že (jak) nejsou." (80B1)
Homo mensura

Gorgiás z Leontín na Sicílii, * asi 483 př. n. l., † 380 př. n. l., řecký sofista a rétor. Působil jako učitel řečnictví v různých městech řeckého světa, mj. i v Athénách. Z filozofického spisu *O nejsoucím neboli o přírodě* dochovány zlomky; Gorgiás v něm obhajoval tři krajně skeptické teze, jimiž chtěl poukázat na slabiny pojmového a argumentačního aparátu soudobé filozofie: 1. nic není;

2) je-li i něco, nemůže to člověk poznat;

3) lze-li to i poznat, nelze to bližnímu sdělit a vyložit. Významně přispěl k utváření počátků antické logiky.

Hippiás z Élidy, 5. stol. př. n. l., řecký učenec, sofista, matematik, astronom, gramatik a diplomat. Zabýval se hudbou, literaturou, historií i řemesly. Formuloval protiklad zákona (nomos) a přírody (fýsis), jenž sloužil ke kritice soudobého společenského řádu, neboť evokoval otázku, které společenské instituce jsou přirozené a které pouze konvencí (nomos), která se může přežít a ztratit závaznost.

Sókratés, * asi 469 př. n. l., † 399 př. n. l., řecký filozof; tradičně považován za ideál myslitele, který svým mravním zásadám a touze po pravdě plně podřídil a nakonec i obětoval svůj život. První filozof athénskému původu. Nenapsal žádný spis, filozofii rozvíjel především v besedách se svými přáteli a žáky. V politickém životě se omezoval na plnění běžných občanských povinností, ale neváhal projevit svůj nesouhlas s názory a příkazy, které nepokládal za správné. Kritikou běžné morálky, některých politických institucí i vad athénské demokracie, která procházela v poslední čtvrtině 5. stol. př. n. l. krizí, si znepřátelil řadu spoluobčanů. V roce 399 př. n. l. byl postaven před soud pro údajné nerespektování státního náboženství a neoprávněně odsouzen k trestu smrti. Protože byl přesvědčen, že občan musí plně respektovat zákony státu, odmítl využít možnosti útěku z vězení a podrobil se rozsudku. Sókratovy názory i životní osudy jsou známy výhradně ze svědectví současníků, zejm. jeho žáků Platóna a Xenofóna, z nichž každý vyličil svého učitele poněkud odlišně. Platón ve svých dialozích Sókrata idealizoval a jeho ústy často vyjadřoval vlastní názory. V Xenofónově podání je Sókratés nejen filozofem, ale i praktickým mužem, který svou radou pomohl mnoha spoluobčanům v nesnadných situacích. Svou myslitelskou orientací se Sókratés výrazně odklonil od tradice řecké přírodní filozofie (viz též **FILOZOFIE ANTICKÁ**). Výrok delfské věštiny, jímž byl prohlášen za nejmoudřejšího člověka, interpretoval v tom smyslu, že se liší od ostatních lidí pouze tím, že si uvědomuje svoji neznalost ("vím, že nic nevím"). To ho však nevedlo k filozofické skepsi, nýbrž k přesvědčení, že člověk může poznat dobro a tím i získat základ pro naučení se ctnosti, která je předpokladem štěstí. Cestou k tomu je především poznání sebe sama a ujasnění si základů etických pojmů (jejich přesné definování), zejm. pojmu ctnosti. Jeho vedení dialogu spočívalo v promyšleném kladení otázek, jejichž zodpovídáním se v myslích spolubesedníků postupně rodilo poznání (nazýval tuto metodu "porodnickým uměním"). Při vyvracení nesprávných tvrzení používal jemnou ironii. Ryze racionální pojetí etické problematiky výrazně ovlivnilo názory jeho žáků, později i celých filozofických škol (Platón, malé **SÓKRATOVSKÉ ŠKOLY**). Hlavní myslitelský přínos Sókratův však spočívá ve filozofickém vyjádření práva jednotlivce na vlastní morální rozhodování, na kritickou reflexi sebe sama i celé společnosti.

– **Xanthippé** (Xantipa), manželka Sókrata. Tradice, vycházející od kyniků, z ní vytvořila (zřejmě v rozporu s hist. pravdou) typ zlé a hašteřivé ženy.

/Encyklopedie antiky, Praha 1973/

Eukleidés z Megar, * asi 450, † 380 př. n. l., řecký filozof; žák Sókratův, zakladatel megarské školy. Spojením některých myšlenek Sókratových s názory elejské školy dospěl k učení, že jediné neměnné bytí je zároveň absolutním dobrem, bohem i rozumem. Soudil, že je také jediná ctnost, která spočívá v poznání absolutního dobra. Svě učení obhajoval pomocí nepřímých důkazů a úsudků na základě analogie.

Antisthenés z Athén, * asi 455, † asi 360 př. n. l., řecký filozof; žák Gorgiův a Sókratův, zakladatel **KYNICKÉ ŠKOLY**. Z jeho četných spisů se dochovaly jen malé zlomky. Formuloval všechny hlavní zásady kynické filozofie, byl odpůrcem Platónovy nauky o ideách. Vynikal vtipem a jemnou ironií.

Diogenés ze Sinópy, * asi 400 př. n. l., † asi 323 př. n. l., proslulý představitel kynické školy. Její zásady domýšlel do krajních důsledků a uskutečňoval je ve svém životě; podle tradice žil v sudu.

Isokratés (2. p. -ta), 436 – 338 př.n.l., athénský řečník. Pro slabý hlas nevystupoval na veřejnosti, živil se jako logograf. Kolem r. 392 otevřel v Athénách rétorickou školu, která se od škol sofistických lišila širším základem vzdělání, důrazem kladeným na morálku a metodu výuky (řeč Kata tón sofistón, Proti sofistům). Z této školy vyšli někteří politikové, řečníci a historikové. Ve formě řeči a dopisů psal Isokratés polit. pojednání, jimiž se snažil působit na veřejnost. Byl hlavním propagátorem panhellénské (vševecké) myšlenky. Vybízel řec. státy, aby zanechaly vzájemných sporů a zaútočily společně proti Persii; věřil, že dobytím nového území budou vyřešeny soc. rozpory, které rozvracely řec. obce v době krize městského státu. Nejprve se obracel na Athény a Spartu, aby se spojily (Panegyrikos z r. 380). Později hledal silnou osobnost, která by řecké státy sjednotila; doufal např. v moc Dionýsia I. nebo spartského krále Archidáma III. (vládl 360/59 – 338); nakonec se obrátil k Filipovi II. (řeč Filippos z r. 346). Isokratés tak anticipoval vývoj soc. a polit. života v Řecku, neboť jeho plán společného tažení Řeků na východ byl brzy uskutečněn Alexandrem Velikým. Proti demokracii doby Solónovy a Kleisthenovy (Areopagitikos z r. 355, Panathénaikos z r. 342). Pod jménem Isokratovým se zachovalo 9 dopisů a 21 řečí různého druhu, polit., výchovných, soudních a oslavných (tzv. enkómia: Chvalořeč na Helenu, Euagorás, Panathénaikos). Isokratés si vytkl jako cíl posílit umělecký účinek prózy. Jeho sloh je velmi propracovaný, věty se člení do symetricky uspořádaných, často rytmizovaných period; s oblibou užívá antitezí a některých řečnických figur. Isokratés měl neobyčejný vliv na vývoj ant. prózy a jejím prostřednictvím i na prózu moderní.

/Encyklopedie Antiky, Acedemia, Praha 1973/

Isokratés, jak je jistě patrné, je starším současníkem Platónovým. Svou školu Isokratés otevřel přibližně 5 let před Platónem. Pro svůj pragmaticko-praktický duch nabyla škola krátce po svém otevření velké obliby athénské veřejnosti. Z tohoto důvodu je též nutné chápat postavu Isokrata jako konkurenta Platóna a jeho Akademie. Akademie byla dlouhou dobu ve stínu školy, kterou provozoval Isokratés. Situace se změnila až poté, co Platón vydal Ústavu, která mu získala jak slávu osobní, tak i věhlas školy v jejímž čele stál.

Aristippos z Kyrény, * asi 435 př. n. l., † 350 př. n. l., řecký filozof; žák Prótagorův a Sókratův. Zakladatel KYRÉNSKÉ ŠKOLY, prvního filozofického směru, který spatřoval štěstí v prožívání slasti (tzv. hédonismus).

Platón, * 427 př. n. l., † 347 př. n. l., /!! [O idejích](#) !!/ řecký filozof; jeden z největších myslitelů v dějinách filozofie. Působil v Athénách, výrazně ovlivněn Sókratem. Asi 387 př. n. l. založil athénskou filozofickou školu AKADÉMII. Při návštěvách Sicílie se pokusil realizovat představu filozofa-panovníka na dvoře syrakúského tyranu Dionýsia II. (367 – 344 př. n. l.); jeho ambice ztroskotaly. – Vynikající stylist; užíval poetické obrazy, příměry a filozofické mýty (zejm. MÝTUS O JESKYNI). Všechna díla (kromě několika *Listů* a proslulé stylizované *Obrany Sókratovy*) mají podobu dialogů. Většinou jsou vedeny Sókratem jako tlumočnickem Platónových myšlenek. Měly být podnětem k vlastnímu filozofickému zamyšlení, nikoli systematickým vyjádřením Platónových názorů. Rané dialogy (např. *Lachés* – o statečnosti, *Gorgiás* – o filozofii a rétorice) vznikaly pod přímým vlivem Sókratovým; Platón v nich usiloval zejm. o přesné vymezení etických pojmů. Ve vrcholném období

rozpracoval učení o ideách (*Faidón*, *Faidros*, *Parmenidés*) a o společnosti (*Ústava*); pozdější práce tyto myšlenky doplnily a revidovaly (*Zákony*, *Tímaios*). Obecné pojmy existují jako ideje odděleně od smyslového světa a tvoří vlastní neměnnou říši. Nejvyšší je idea dobra (v hmotném světě se připomíná v podobě ideálu krásy), která umožňuje bytí i poznatelnost ostatních idejí. Jednotlivé bytosti a věci smyslového světa získávají své bytí jakousi "účastí" na ideách. Duše je spojovacím článkem ideálního a smyslového světa; k poznání dochází tím, že se duše rozpomíná na ideje, na něž hleděla při své prenatální existenci (*Faidros*). – V *Ústavě* vytvořil projekt dokonalé obce, v níž spolupracují tři stavy: vládci-filozofové (reprezentují zájem celku; dominuje u nich duše rozumová, jejíž ctností je moudrost), strážci (chrání obec; dominuje u nich duše vznětlivá, jejíž ctností je statečnost) a výrobci (rozmnožují materiální statky; dominuje u nich duše žádostivá, jejíž ctností je uměřenost). – Nejvýznamnějším přímým žákem byl Aristotelés (jenž ovšem učení o ideách podrobil kritice). V 3. stol. n. l. na Platónovo učení navázal NOVOPLATÓNISMUS, ve středověku Augustinus a v renesanci AKADEMIE FLORENTSKÁ.

Členění Platónových dialogů

- 1) Lachés, Charmidés, Prótagoras, Euthyfrón, Lysis, Ústava I, Ión;
- 2) Obrana Sókrata, Kritón, Gorgias, Menón, Euthydémos, Kratylos, Hippias Větší, Hippias Menší;
- 3) Symposion, Faidón, Ústava II-X, Faidros;
- 4) Theaitétos, Parmenidés, Sofistés, Politikos, Timaios, Kritias, Filébos, Zákony

Akadémie, filosofická škola založena kolem r. 387 př.n. l. – Platónem. Jméno dostala podle stejnojmenného athénskému předměstí, jehož ochráncem byl hérós Akadémos. Po organizační stránce byla Akadémie thiasem k pěstování kultu Múz. Platón sledoval jejím založením pravděpodobně i polit. cíle, jak lze soudit z jeho výkladu o společenském postavení filosofů v *Ústavě*.

Obsahem své činnosti navazovala Akadémie na tradice pýthagorovského spolku. O jejím vědeckém a filosofickém programu je možno si udělat představu ze 7. knihy Platónovy *Ústavy*, kde se popisuje, jak mají být filosofové vzděláváni. Jako hlavní složky vzdělání filosofů jsou tu uváděny aritmetika, geometrie, stereometrie, astronomie a nauka o harmonii. Tyto vědecké disciplíny jsou označovány za předeheru k nejvyšší formě rozumové činnosti, k dialektice. Kromě samostatného studia a cvičení v dialektice se v Akadémii konaly přednášky na určitá témata. Ve starověku proslula zvl. Platónova přednáška (nebo snad cyklus přednášek) *Peri agathú* (O dobru), ve které Platón podle názoru některých moderních badatelů vyložil své nepsané učení, tj. svůj skutečný filosofický systém, jenž není v dialozích obsažen. (Na některé Platónovy názory, které se v dialozích nevyskytují, kriticky reaguje Aristotelés.)

Vývoj Akadémei, která existovala až do uzavření filosofických škol Iustinianem r. 529 n. l., se většinou dělí v moderní době na tři etapy: 1. stará Akadémie – od Platóna po Kratéta (z attickéhodému Thriá, + 268 př. n. l.); 2. střední Akadémie – od Arkesiláa do Hégésína (+ v 2. stol. př. n. l.); 3. nová Akadémie – od Karneada dále.

1. Stará Akadémie - Platónovo učení nebylo pro členy Akadémie závazným dogmatem. Četní členové Akadémie byli samostatnými tvůrčími osobnostmi, např. Aristotelés, Eudoxos z Kindu, Hérakleidés z Pontu a Filippos z Opúntu (kolem r. 400 př. n. l.), známý jako matematik, astronom a vydavatel Platónových *Zákonů*. Nejortodoxnějšími platoniky staré Akadémie byli Speusippos – scholarcha v l. 347 – 339, a Xenokratés, scholarcha v l. 339 – 315. Speusippos a Xenokratés byli plodnými spisovateli, jak svědčí seznam jejich ztracených

spisů u Diogena Laertia (4, 4-5; 11 – 14). Navazovali na dogmatické, tj. pythagorovské prvky Platónova učení a pěstovali hlavně ontologii, kosmologii a teologii. Z členů staré Akadémie vynikli dále Polemón, scholarcha v l. 315 – 270, Kratés, scholarcha v l. 270 – 268, a Krantór (asi 340/35, + 275 př. n. l.), autor ve stv. proslulého spisu Peri penthús (O zármutku).

2. Střední Akadémie. Obrat ve vývoji Akadémie nastal za vedení Arkesiláa, scholarchy v l. 268 – 241. Arkesiláos, odpůrce stoy, navazoval na aporetické a skeptické momenty Platónova učení a dovolával se přímo Sókratovy skepse. O jeho nástupcích je známo velmi málo.

3. Nová Akadémie. Ve směru nastoupeném Arkesiláem pokračoval ještě radikálněji Karneadés (219 – 129, scholarcha v l. 164/60 – 137/6), jenž je obvykle považován za zakladatele nové Akadémie. Karneadés podal pronikavou kritiku možnosti poznání, zvl. zaútočil na stoické kritérium pravdy, tzv. fantasiá kataléptiké („uchopující představa“). Z jeho názorů hojně čerpali stoupenci pyrrhónské skepse. Ústup od Karneadových skeptických názorů nastal u Filóna z Larissy (asi 160 – 80 př. n. l.) a byl dovršen u Antiocha z Askalónu (+kolem 68 př.n. l.), učitele Ciceronova. Antiochos měl značné sklony k ekleptismu a zdůrazňoval příbuznost mezi učením Platónovým, Aristotelovým a stoickým. Osudy Akadémie po Antiochovi jsou málo známy. Platónova filosofie však měla velký vliv i mimo okruh Akadémie. Silně působila na eklektické myslitele císařské doby, např. Plútarcha a Apuleia, kteří jsou v moderním bádání rázeni k tzv. střednímu platónismu, a stala se základem nejrozšířenějšího systému pozdní antiky, novoplatónismu. Z novoplatónských scholarchů Akadémei vynikl nejvíce Proklos (5. stol. n. l.). (Sr. též novopythagoreismus.)

Za renesance založil ve Florencii r. 1440 novou platónskou Akadémií Cosimo de Medici. Vedl ji Geórgios Gemistos Pléthón.

/Encyklopedie antiky, Praha 1973/

Speusippos, * asi 408 př. n. l., † 339 př. n. l., řecký filozof; synovec a žák Platónův, jeho nástupce ve vedení Akadémie. Napsal kolem 30 spisů, z nichž se dochovaly jen zlomky. Přidržel se Platónova učení, v němž dále rozvíjel jeho pythagorovské prvky. Číslo měla v jeho pojetí podobný význam jako u Platóna ideje. Zabýval se i zkoumáním podobností mezi různými druhy rostlin a živočichů.

Hérakleidés z Pontu, * asi 390 př. n. l., † 310 př. n. l., řecký filozof, matematik a astronom; originální myslitel Akadémie, přítel Aristotela. Spojil některé názory pythagorovců a atomistů s platónskou koncepcí světa; předpokládal, že vesmír je nekonečný a oduševnělý, hmota se skládá z nespojených atomů, které se sdružují v molekuly. Pravděpodobně jako první připustil, že některé planety obíhají kolem jiných planet a že středem jejich drah je Slunce.

Aristotelés /[Aristoteles-Mráz](#)/ ze Stageiry, * 384 př. n. l., † 322 př. n. l., významný řecký filozof; jeden z největších myslitelů v dějinách filozofie, nejvšestrannější učenec starověku. V mládí žák Platónův a stoupenec jeho teorie idejí, kterou později kritizoval. 343 př. n. l. povolán na makedonský královský dvůr jako vychovatel královny Alexandra (později Alexandros III. Veliký), kolem 335 př. n. l. se vrátil do Athén, kde v LYKEIU založil vlastní tzv. peripatetickou školu. Po smrti Alexandra Velikého byl nucen uprchnout do Chalkidy,

kde po několika měsících zemřel. – Aristotelovy spisy jsou nejčastěji děleny do pěti tematických skupin: a) logické spisy, jejichž soubor se tradičně nazývá *Organon* (viz též ANTICKÁ LITERATURA, antická LOGIKA); b) přírodní filozofické a přírodovědné spisy (*Fysika*, *O nebi*, *O duši*, *Zkoumání živočichů* aj.); c) ontologické spisy (14 knih spojil Andronikos Rhodský do souboru *Metafysika*); d) etické a politické spisy (tři spisy o etice, *Politika*); e) spisy o slovesném umění (*Poetika*, *Rétorika*). – Aristotelovy ontologické úvahy v textech *Metafysiky* věnovány tzv. první filozofii, jež je pojata jako nauka o nejobecnějších příčinách bytí. Každá konkrétní věc a bytost má dvě základní stránky: a) tzv. tvar (morfé, EIDOS), princip její určitosti a vymezenosti; b) tzv. látku (hýlé), princip její proměnlivosti, tj. možnosti nabývat jiných vlastností i měnit se v něco druhově jiného. Druhou významnou dvojici je skutečnost (energeia) a možnost (dynamis), pomocí nichž vysvětluje pohyb jako přechod věci z možnosti do skutečnosti. Svět je podle Aristotela věčný a ve stálém pohybu, jehož prvotním zdrojem je nehybná čirá skutečnost (tzv. první nehybný hybatel). Při výkladu látkových procesů vycházel ze starší teorie čtyř živlů (ELEMENTŮ), k nimž připojil ještě pátý, tzv. aithér, jako látku nebeských sfér. Dění v přírodě chápal teleologicky, tj. soudil, že vše, co se děje podle přirozenosti věci, má svůj účel (telos). Vytvořil první ucelený systém logiky, působil zejména svou naukou o SYLOGISMU. Spis *O duši* je prvním soustavným výkladem psychologie, ve spise *Zkoumání živočichů* předložil popis a klasifikaci více než 500 živočišných druhů a položil tím základy zoologie. V etice pokládal štěstí za cíl lidského života (viz též EUDAIMONISMUS) a rozlišoval tři způsoby života: rozkošnický, politický a teoretický, jehož si cenil nejvíce. Ideálem mu je občan s plně rozvinutými schopnostmi a ctnostmi, zapojený do života obce. Ve spise *Politika* podrobil zkoumání stát a politické zřízení; podle počtu vládců dělil státní zřízení na monarchii, aristokracii a ústavní demokracii; jejich nesprávnými protějšky, v nichž se nedbá na blaho občanů, jsou tyranie, oligarchie a neústavní demokracie. V *Poetice* nastiňuje pojetí umění jako tvůrčí nápodoby (mimésis) skutečnosti a dotýká se i psychologické funkce uměleckého díla, která spočívá v očistě (katarzi) divákovy duše. – Na Aristotela navazovali jeho žáci, zvláště Theofrastos a Eudemos. Ve 3. stol. n. l. přispěl k hlubšímu chápání Aristotela Alexandros z Afrodisiady, mnoho pojmů a myšlenek přejali zakladatelé NOVOPLATÓNISMU. Ve středověku i v počátcích novověku patřil Aristotelův myslitelský odkaz k hlavním zdrojům i vodítkům filozofického myšlení. V mnoha směrech je podnětný dodnes.

Theofrastos z Efesu, * 373 nebo 371 př. n. l., † 288 nebo 286 př. n. l., řecký filozof; žák Aristotelův, jeho nástupce ve vedení PERIPATETICKÉ ŠKOLY. Všestranný učenec; tíhl především k empirickým výzkumům. V botanických spisech, v nichž popsal více než 500 druhů rostlin, položil základy několika botanických disciplín. Rozpracováním teorie hypotetických úsudků přispěl k rozvoji antické logiky. Jeho *Povahopisy* mají významné místo v dějinách antické psychologie. Autor prvního spisu o dějinách řecké filozofie.

Zénón z Kitia na Kypru, * 332, † 262 př. n. l., řecký filozof; zakladatel stoické školy (viz též STOIKOVÉ). V mládí se zabýval obchodem, po ztrátě majetku se věnoval filozofii. Obsah jeho spisů je znám jen z nepřímých zpráv.

Kleantés z Assu, * 331 př. n. l., † 232 př. n. l., řecký filozof; jeden z čelných představitelů tzv. Staré Stoy. Žák Zénóna z Kitia a jeho nástupce ve vedení stoické školy. Za vládnoucí světový princip pokládal Slunce.

Chrysippos ze Sol, * asi 281 až 278 př. n. l., † asi 208 až 205 př. n. l., řecký filozof; čelný představitel a spolutvůrce původní stoické filozofie (tzv. Stará Stoa). Žák Zénóna z Kitia a

Kleantha, po němž převzal vedení stoické školy. Detailně rozpracoval všechny složky stoické filozofie, přičemž největší pozornost věnoval logice. Autor četných spisů, z nichž se dochoval jen malý počet zlomků.

Panaitios ze Rhodu, * asi 185 př. n. l., † zač. 1. stol. př. n. l., řecký filozof; čelný představitel tzv. střední Stoy. Kolem roku 160 přišel do Říma, kde svým působením významně přispěl ke zvýšení zájmu římských vzdělanců o řeckou filozofii. V roce 129 odešel do Athén, kde převzal vedení stoické školy. Jeho spis *O povinnostech* ovlivnil názory i životní postoje mnohých římských politiků a spisovatelů, např. Cicerona.

Poseidónios [posejdónyjos] z Apameie, * asi 135 př. n. l., † 51 př. n. l., řecký filozof, historik, zeměpisec, astronom a matematik; jeden z nejvšestrannějších mužů antického starověku. Představitel středního stoicismu. Zabýval se základními filozofickými problémy i otázkami dotýkajícími se přírodovědné problematiky a kosmologie. Klíčovým pojmem je sympatheia (vzájemné působení všech částí vesmíru), nositelem jednoty světa je životní síla, za jejíž pramen pokládal slunce. Mnohotvárným působením živoucí síly vznikají všechny věci a bytosti, od nerostů přes rostliny a živočichy až k člověku a bohům.

Epikúros ze Samu, * 341 př. n. l., † 270 př. n. l., řecký filozof; nejvýznamnější představitel atomismu v helénistické době. Kolem 323 př. n. l. přišel do Athén a 306 př. n. l. zde založil novou filozofickou školu zv. Zahradu (Képos). Vycházel ze zakladatelů řeckého atomismu Leukippa a Démokrita; strohý determinismus jejich filozofické koncepce však odstranil tvrzením, že v pohybu atomů dochází k nahodilým odchýlkám. Tím také zdůvodňoval svobodu lidské vůle. Hlavní důraz kladl na etiku, v níž navazoval na myšlenky kyrénské školy; za nejvyšší životní hodnotu pokládal slast, kterou chápal jako oproštění se od bolesti a duševního neklidu. Pro dosažení duševního klidu je třeba poznat podstatu věcí a mj. se vyhýbat politickému životu. Připouštěl, že bohové existují, ale do chodu vesmíru nezasahují. Pokoušel se o výklad jednotlivých, zvl. nápadných přírodních jevů (blesků, zemětřesení, zatmění slunce apod.), protože bázeň před nimi pokládal za hlavní zdroj víry v zasahování bohů do lidského života; uznával i různé výklady téhož jevu, protože zásadní význam pro něho měla sama možnost racionálního vysvětlení. Z rozsáhlého díla dochovány jen zlomky; jeho názory známy především z díla Diogena Laërtia a z filozofického eposu Epikúrova římského stoupence Lucretia Cara. Viz též EPIKÚREISMUS.

Pyrrhón z Élidy, * asi 360 př. n. l., † 270 př. n. l., řecký filozof; zakladatel SKEPTICISMU jako filozofického směru. Povaha věcí je podle Pyrrhóna nepoznatelná, proto se k nim máme chovat lhostejně a zdržovat se úsudku, čímž dosáhneme duševního klidu a vyrovnanosti (viz též ATARAXIE).

- **Pyrrhón** z Élidy, asi 360-270 př. n. l., zakladatel antického skepticismu. Na jeho názory měla vliv filosofie indických brahmánů (řec. zvaných gymnosofistai), s kterou se seznámil jako účastník tažení Alexandra Velikého do Indie. P. sám nic nenapsal; jeho učení znal stv. ze spisů jeho žáků, zvl. Timóna z Fleiúuntu. Skepticismus je pro P-a prostředkem k dosažení správného životního postoje. Aby bylo možno šťastně žít, je nutno zodpovědět tři základní otázky: 1. jaká je povaha věcí, 2. jaký postoj k nim máme zaujmout, 3. jaký prospěch nám z tohoto postoje vzejde. Na první otázku P. odpovídá, že povaha věcí je pro nás nepoznatelná; smyslové vjemy nám totiž nepodávají věci tak, jak jsou ve skutečnosti,

nýbrž jak se nám jeví. Z nepoznatelnosti objektivní reality vyplývá odpověď na druhou otázku: k věcem se máme chovat lhostejně a zdržovat se úsudku o nich (epoché). Zdržíme-li se úsudku, dosáhneme duševního klidu (ataraxiá). Ze svého skepticismu vyvodil P. pro životní praxi konzervativní závěry: nejlépe je žít podle tradičních a osvědčených zásad. Ve svém rodném městě zastával kněžskou funkci. /Encyklopedie Antiky, Praha 1973/

Arkesiláos

a) z Pitany v Aiolií, * asi 315 př. n. l., † asi 240 př. n. l., řecký filozof. Pod jeho vedením začalo v Akadémii její druhé, střední období. Pod vlivem skepticismu Pyrrhóna z Élidy se snažil oprostit platónismus od všech dogmatických prvků. Důraz kladl na relativnost poznání a nutnost zdržet se úsudku (tzv. epoché).

b) /2.p. –áa/, z Pitany v Aiolií, asi 315-241 první scholarcha tzv. druhé neboli střední Akadémie. Vedení školy převzal r. 268 př.n.l. Odmítal dogmatické rysy platónismu a rozvíjel jeho stránky skeptické, zvl. tezi o relativnosti smyslového poznání. Polemizoval proto základnímu pojmu stoické teorie poznání, tzv. kataléptické (uchopující) představě, která si podle stoiků vynucuje svou jasností souhlas rozumu. A. se přiklonil k skeptickému stanovisku Pyrrhóna z Élidy, že o podstatě věcí je nutno zdržovat se úsudku (epoché). Za dogmatickou považoval i proslulou větu, přičítanou Sókratovi, „Vím, že nic nevím“; ani to prý nemůžeme vědět jistě. Jako normu pro praktický život uznával to, co se dá ospravedlnit dobrými důvody (eulogon). A-áovy názory – sám nic nenapsal – jsou známy jen z pozdějších zpráv.

/Encyklopedie antiky/

Karneadés z Kyrény, * asi 214 př. n. l., † 129 př. n. l., řecký filozof; nejvýznamnější představitel skeptické orientace tzv. nové Akadémie. Pravdu považoval za nepoznatelnou a doporučoval přidržovat se pravděpodobnosti. Jeho učení silně ovlivnilo další generace stoupenců skepticismu.

- **Karneadés** /2.p –da/ z Kyrény, asi 214-129 př.n.l., filozof tzv. nové Akadémie, jeden z nejvýznamnějších představitelů antické skepse. K-dovo učení zaznamenali jeho žáci, zvl. Kleitomachos z Kartága (187/6-110/9 př.n.l.). Jako člen oficiální athénské delegace přišel K. r. 156/5 do Říma; jeho přednášky tam měly velký úspěch. Skeptické filosofii dal K. pevný teoret. základ. Dokazoval, že bezpečné vědění je nemožné; žádné evidentní představy, které stoikové považovali za východisko dokazování, neexistují. Poznání nemůže dosáhnout pravdy, nýbrž jen pravděpodobnosti (probabilismus), která má význam především pro praktické jednání. K. rozeznával tři stupně pravděpodobnosti: k prvnímu stupni patří jednotlivé představy, jež budí dojem věrohodnosti; druhý stupeň tvoří pravděpodobné představy, potvrzované komplexem dalších představ, které s nimi souvisí; konečně do třetího stupně se hodí představy, které jsou navíc v souladu s celou naší předcházející zkušeností. K. pronikavě kritizoval ze skeptického stanoviska stoickou apologetiku nab. představ, zvl. argumenty stoiků o existenci bohů. – V.t. skeptiké; Akadémie.

/Encyklopedie antiky, Praha 1973/

Cicero Marcus Tullius, * 3. 1. 106 př. n. l., † 7. 12. 43 př. n. l., římský politik, spisovatel, filozof a řečník. V roce 75 př. n. l. jako kvestor v západní Sicílii vedl spor s prokonsulem Gaiem Corneliem Verrem († po 43 př. n. l.) a dosáhl jeho odsouzení (*Řeči proti Verrovì*). 63 jako konzul potlačil Catilinovo spiknutí (*Čtyři řeči proti Catilinovi*). Začátkem 50. let jej však tento čin přivedl do vyhnanství. Za 1. triumvirátu se postavil na stranu Pompeiovu a po

Caesarově vítězství se stáhl do ústraní. Po jeho smrti mluvčí senátorské strany, ostře vystupoval proti M. Antoniovi (*Filipické řeči proti M. Antoniovi*), na jehož rozkaz byl zavražděn. Ve spise *O řečníku* formuloval jednu z klasických charakteristik historie jako "učitelky života". V tomto a v dalších rétorických spisech představil ideál řečníka jako všestranně vzdělané osoby, spojující mravnost a široký rozhled literární a filozofický. Popularizoval řeckou filozofii v Římě, aniž se pokoušel o vlastní řešení hlubších otázek; zasloužil se o vytvoření latinské filozofické terminologie. Hlásil se k umírněné skepsi nové AKADÉMIE, ale eklekticky přijímal i myšlenky jiných filozofických směrů. Důraz kladl zejm. na etickou problematiku (*Hovory tuskulské*). V politicko-filozofických spisech (*O státě, O zákonech*) prosazoval návrat k římské ústavě platné do 2. stol. př. n. l. Jeho dílo završilo proces syntézy řecké vzdělanosti a římské kulturní tradice. Významně přispěl k zušlechtnění latinského jazyka; jeho literární styl se stal vzorem pro pozdější latinské spisovatele.

Sextos Empeirikos, Sextus Empiricus, asi 2. stol., římský filozof a lékař; psal řecky. Stoupenec skepticismu. Nebyl samostatným myslitelem, ale jeho tři dochované spisy jsou mimořádně cenným pramenem informací o filozofických a vědeckých naukách jeho doby.

- **Sextos Empeirikos**, lat. Sextus Empiricus (2. p. -ta, -ka), asi 2. stol. n.l., skeptický filosof a lékař, pišící řecky. Zachovaly se se od něho 3 spisy: *Pyrrhóneioi hypotypóseis* (Nástin pyrrhónismu, 3kn.), *Pros tús dogmatikús* (Proti dogmatickým filosofům, 5 kn.), *Pros tús mathematikús* (Proti vědcům, 6 kn.) Ze S-tova hlavního spisu *Proti dogmatickým filosofům* se zachovala jen polemická část (asi dvě třetiny); úvodní část, která odpovídala látkově 1. kn. Nástinu a obsahovala podrobný výklad principů pyrrhónské skepse, je ztracena. - S. nebyl samostatným myslitelem, ale se značnou pílí a informovaností shrnul vše, co ant. skepticismus vytvořil. Své prameny cituje zřídka, takže z jeho spisů nelze poznat přínos jednotlivých představitelů skepse. S-tovy spisy mají značnou cenu i jako zdroj informací o filos. a vědeckých naukách, proti nimž polemizuje.

/Encyklopedie antiky 1973./

Dión Chrysostomos /40 – 110/ kynický řečník, sociální program, nauka o Bohu, religiozita; závislý na Poseidóniovi

Seneca [seneka], Lucius Annaeus Seneca Mladší, * 4 př. n. l., † 65 n. l., římský filozof, básník, prozaik a politik. Působil v Římě jako advokát, brzy si získal pověst předního římského řečníka a stal se senátorem. Znepřátelil si však ženu císaře Caliguly Messalinu, která dosáhla toho, že byl v roce 41 poslán do vyhnanství na Korsiku. Druhá žena císaře Claudia Agrippina Mladší mu 48 vymohla povolení k návratu a učinila ho vychovatelem svého syna, pozdějšího císaře Nerona. Po Claudiově smrti Seneca spolu s velitelem praetoriánů Sextem Afraniem Burrem řídil za nedospělého Nerona pět let státní záležitosti. Povahově labilního Nerona se snažil vhodně usměrnit, ale jeho vliv postupně slábl. Po smrti Agrippiny se vztah císaře k jeho učiteli značně zhoršil. V roce 62 odešel Seneca do ústraní a věnoval se plně literární činnosti. V roce 65 byl obviněn, patrně neprávem, z účasti na spiknutí a Neronem přinucen k sebevraždě. Jeho rozsáhlá literární činnost zasahovala zejm. do oblasti filozofie, přírodovědy a básnictví. Ve filozofii nebyl původním myslitelem; v duchu římského stoicismu věnoval pozornost především otázkám praktické etiky, hájil myšlenku rovnosti lidí a kladl důraz na plnění povinností, které má člověk k sobě samému i k ostatním. Nejpůsobivější jsou v jeho pojednáních ta místa, kde se výklad morálních principů opírá o autorovy životní zkušenosti (*Listy Luciliovi*). Jediný stoik z

doby římského císařství, který si uchoval zájem o přírodní filozofii a přírodovědu (*Naturales quaestiones* – Otázky přírodní filozofie). Z básnické tvorby jsou nejvýznamnější tragédie, složené na tradiční řecké náměty a určené k přednášení a k četbě, nikoli k předvádění na jevišti. Psychologie postav je v nich potlačena; jsou pojaty jako dramatický střet jednoduchých protipólů stoické morálky, dobra a zla, ctnosti a neřesti. V dalších staletích Seneca ceněn zejm. jako velký moralista a jeho myšlenky, shodující se v mnohém s křesťanskou morálkou, byly v oblasti etiky hojně využívány. Mimořádně velký význam pro další vývoj latinské literatury měl jako prozaik po stránce formální; obohatil výrazové prostředky latiny, přispěl k rozvoji latinské filozofické terminologie.

Epiktétos z Hierápole ve Frýgii, * asi 55, † asi 135, stoický filozof. Původně otrok, po propuštění úspěšně působil jako učitel filozofie; jeden z žáků zaznamenal jeho myšlenky ve spise *Epiktétovy rozpravy*. Těžištěm Epiktétova díla je etika, v níž zdůrazňoval kynické prvky (Viz též KYNICKÁ ŠKOLA), zvl. myšlenku, že vše, co závisí na vnějších okolnostech, je třeba pokládat za lhostejné. Člověk se má smířit s osudem, protože vše se děje z boží vůle, tedy nejlepším možným způsobem. Člověk je šťasten a svoboden vnitřní duchovní nezávislostí; nespokojenost s osudem je vzpourou proti božské prozřetelnosti.

Marcus Aurelius [markus] Antonius, * 121, † 180, římský císař od roku 161 a filozof. 161 – 169 řídil římskou říši spolu s Luciem Verem; po jeho smrti vládl sám, od roku 177 se dělil o vládu se synem Commodem. Během jeho vlády se musela říše bránit prudkým útokům barbarských kmenů na Východě i v Evropě. Osobně vedl úspěšné vojenské operace proti germánským Markomanům a Kvádům (zčásti probíhaly na území dnešního Slovenska a jižní Moravy) i proti Sarmatům. V roce 180 podlehl ve vojenském ležení morové nákaze. Antická tradice ho hodnotila jako jednoho z nejlepších římských císařů. Nadšený stoupenec stoické filozofie, v níž nalézal oporu při plnění vladařských povinností. Byl přesvědčen, že vesmír je řízen prozřetelností, s kterou má člověk spolupracovat. Své filozofické úvahy si zaznamenával v soukromých, řecky psaných poznámkách, nazvaných *Hovory k sobě*. Vůči křesťanství vystupoval negativně.

Androníkos Rhodský,

1) stol. př. n. l., řecký filozof; znalec Aristotelovy filozofie. Kolem 50 př. n. l. připravil první souborné vydání Aristotelových spisů napsaných pro vnitřní potřebu PERIPATETICKÉ ŠKOLY.

Thrasyllos (dvorní astrolog za císaře Tiberia): podle něho je pojmenováno tetralogické uspořádání Platónových spisů – dialogů.

Plútarchos z Chairónie /45 – 125/ Studium v Athénách, cesty, politická aktivita, kněz v Dekfách, učitel a spisovatel.

Filón Alexandrijský, [Filón z Alexandrie](#) * asi 20 př. n. l., † asi 50 n. l., významný náboženský filozof píšící řecky; ideový mluvčí helénistických Židů. 39 – 40 vedl poselstvo Židů k římskému císaři Caligulovi. Za jediný zdroj skutečné moudrosti pokládal *Starý zákon* (vykládal jej alegorickým způsobem, aby vystihl jeho vnitřní smysl); byl inspirován však i řeckými filozofy, zvl. Platónem a stoiky. Učil, že neměnný Bůh působí na svět pomocí zprostředkujících sil; první z nich je LOGOS (Syn a zástupce Boží), interpretovaný v platónském duchu jako souhrn idejí. Za nejvyšší stupeň poznání pokládal extázi, při níž do lidské duše proniká božský dech. Jeho učení je důležitým spojníkem řecké filozofie a křesťanství.

Ammónios [amónýjos] Sakkás, * asi 175, † asi 242, 1. polovina 3. stol., řecký filozof; zakladatel NOVOPLATÓNISMU, učitel Plótínův. Nenapsal žádný spis, o jeho učení se dochovalo jen málo zpráv.

Plótinos [plótýnos], * 205, † 270, řecký filozof; hlavní představitel NOVOPLATÓNISMU. Žák Ammonia Sakka; od roku 243 působil v Římě, kde získal široký okruh posluchačů. Jeho cílem bylo očistit Platónův filozofický odkaz od pozdějších příměsí a uspořádat ho do ucelené soustavy. Ve skutečnosti vytvořil na bázi platónismu nový filozofický systém, v němž jsou organicky spojeny hlavní výsledky idealistické linie řeckého filozofického myšlení. Bytí chápal jako stupňovité vrstvení jednotlivých sfér, které jsou postupnými EMANACEMI božského Jedna. Emanace sestupují od nejvyšší božské skutečnosti a dokonalosti k stupňům méně dokonalým a skutečným až k hmotnému světu, znamenajícímu zároveň nebytí a zlo. Lidská duše usiluje o vymanění z těla pomocí mystické kontemplace, překonáním smyslovosti a tělesnosti. Jeho filozofické texty vydány posmrtně žákem Porfyriem, který je uspořádal do šesti skupin po devíti pojednáních (proto dostaly souborný název *Enneady* – Devítky).

Porfyrios [porfirijos] z Tyru, * 234, † kolem 305, řecký filozof; významný představitel novoplatónismu, žák Plótínův (vydal jeho *Enneady*). Zabýval se i logikou, gramatikou, rétorikou, matematikou, astronomií, historií a náboženskými otázkami. Pro poznání dějin řecké filozofie jsou cenná jeho životopisná díla o Plótínovi (úvodní text k vydání *Ennead*) a o Pýthagorovi. V mládí se přikláněl ke křesťanství, později jeho odpůrce. Komentáři k Platónovým, Aristotelovým, Theofrastovým a Plótínovým spisům založil tradici novoplatónského komentování klasických děl řecké filozofie. Jeho stručný *Úvod k Aristotelovým Kategorím*, přeložený do latiny A. M. S. Boëthiem, významně ovlivnil středověkou logiku a filozofii, zejména podněty k úvahám a sporům o způsobu existence obecných pojmů (UNIVERZÁLIÍ).

Iamblichos [iamblichos], * asi 250, † asi 330, řecký filozof působící v Sýrii. Zakladatel syrské větve novoplatónské školy. Dochovala se polovina jeho rozsáhlého díla o pýthagoreismu a spis *O egyptských mystériích*. Novoplatónské učení o stupních jsoucna doplnil mnoha mezičlánky a rozvinul je ve velmi komplikovanou soustavu, v níž jsou filozofické myšlenky spojeny s různými představami polyteistického náboženství.

Plútarchos z Athén (+ 431) – učitel Proklův; četné komentáře k Aristotelovi a Platónovi.

Proklos, * asi 8. 2. 412, † 17. 4. 485, řecký filozof; největší systematik novoplatónismu, hlavní představitel novoplatónské orientace pozdní AKADÉMIE. Kolem roku 437 převzal vedení Akademie a přivedl ji k novému rozkvětu. Napsal více než 50 spisů, z nichž se dochovala přibližně třetina. Podrobně rozpracoval novoplatónské učení o EMANACI jednotlivých stupňů jsoucna z božského Jednoho. Složitou hierarchii těchto stupňů postupně odvozoval podle schématu tzv. triády (trojice), tvořené jedním stupněm jako příčinou, jejím účinkem a sjednocením obou, jímž je další, nižší stupeň jsoucna. Intenzivně se zabýval i problematikou božské prozřetelnosti. V přírodní filozofii silně ovlivněn Aristotelem.

Hypatiá, * 370, † 415, řecká matematická a filozofka s rozsáhlým encyklopedickým vzděláním; jedna z posledních představitelů tradiční antické filozofie. Zavražděna zfanatizovaným křesťanským davem v Alexandrii.

Boëthius [boecijus] Anicius Manlius Severinus, * asi 480, † 524, římský státník, filozof, matematik a muzikolog; rádce ostrogótského krále Theodoricha Velikého. V roce 510 jmenován konzulem, po několika letech obviněn ze spojení s římskými odpůrci Ostrogótů a po dlouhém žalářování usmrcen. Křesťan, současně i obdivovatel antické vzdělanosti; po několik staletí byla v latinské Evropě jeho díla jediným pramenem pro poznávání antické filozofie a logiky. Přeložil Porfyriův *Úvod k Aristotelovým Kategorím* a jeho komentář k tomuto spisu, jež se mj. staly inspirací pro středověký spor o univerzália. Ve vězení napsal proslulé pojednání *O útěše z filozofie*.

Středověk

patristika a) období křesťanské teologie a literatury 2. – 8. stol. nazvané podle církevních otců (latinsky pater, otec). V rané patristice (v období APOLOGETŮ) se objevily první pokusy o teologicko-filozofické vyjádření křesťanského učení pomocí řecké filozofie. Ve 4. – 5. stol. došlo k systematizaci církevních doktrín, v 6. stol. byla církevní dogmata stabilizována a vytvářela se jednotná teologie. Ve východní církvi položeny teologické základy zejm. ALEXANDRIJSKOU KATECHUMENICKOU ŠKOLOU, ANTIOCHEJSKOU TEOLOGICKOU ŠKOLOU a KAPPADOCKÝMI OTCI; Bůh pojímaný jako absolutní jsoucno a Kristus jako božský rozum (LOGOS) se stali součástí kosmologických výkladů o struktuře bytí. Západní, latinská patristika byla méně spekulativní a více prakticky zaměřená; k jejím vrcholným představitelům patří Ambrož, Jeroným, Augustinus a Řehoř Veliký; b) patrologie – obor studující život a učení křesťanských autorů a církevních otců 2. – 8. století.

apologeti, křesťanští autoři 2. – 3. stol.; obhájci křesťanství, polemizující s gnosticizmem a pohanskými kritiky a hájící křesťany před nespravedlivými nařčeními ze strany římského státu. K obhajobě a objasnění obsahu víry často využívali řecké filozofie (zejm. platónismus a novoplatónismus). Jejich odkaz rozvíjí patristika. Nejvýznamnější apologeti: Justin Mučedník, Irenaeus z Lyonu, Tertullianus a jiní.

-Quadratos z Athén

-Iústinus Martyr (kolem r.150): z řeckých rodičů v Palestině; studoval stoickou a platónskou filosofii. – Učení: Všechno pravdivé, rozumné je křesťanské; pochází to z logu, který je všude rozšířen jako semena, ale v nadbytku se nachází jenom v Kristu. Představa, že Platón a Aristoteles čerpaly z Mojžíše. – Věčnost hmoty, vrozené představy o Bohu, nesmrtelnost duše pouze z milosti.

gnosticismus, gnose, gnóze – myšlenkový a náboženský proud pozdní antiky, vzniklý na přelomu letopočtů na Blízkém východě prolínáním mysterijních náboženství a filozofie; rozrůzněn do mnoha směrů. Jádrem gnosticizmu je myšlenka vysvobození či záchrany lidské duše z vězení hmoty a těla poznáním (řecky gnosis) vztahů mezi lidským a božským. Toto poznání není přístupné každému a vyžaduje zvl. zasvěcení. Křesťanská církev proti gnosticizmu většinou vystupovala polemicky, aby uhájila svou totožnost; projevovaly se však i snahy nahradit gnosticizmus vlastní křesťanskou variantou (zejm. v Egyptě, Sýrii a Palestině). Gnose výrazně ovlivnila manicheismus, její myšlenky patrné v hnutí albigenických, inspirovala moderní teozofii a antropozofii. Významní představitelé: Valentínos, Simon Magus, Markión ze Sinópy.

Tertullianus Quintus Septimius Florens, * asi 160, † 220, římský křesťanský spisovatel, právník a apologeta, původem z Kartága. Kolem roku 207 se přidal k sektě montanistů (viz též **MONTANISMUS**), vyznačující se mravní přísností. Křesťanství postavil do protikladu k antické filozofii, neboť po evangeliu není světské vzdělání potřebné. Teologie, do níž zavedl řadu latinských pojmů, je morálněprávním výkladem bible. Připisuje se mu proslulá zásada “věřím, protože je to nesmyslné”, to znamená, že Bůh je natolik nepochopitelný, že jeho poznání je možné jen prostřednictvím víry. To, co existuje, je tělesné, proto Boha chápe jako tělesnou bytost. Svým spisem *O duši* vytvořil první soustavu křesťanské psychologie; nesmrtelná duše je tělo zvláštního druhu, jinak by nemohla působit na lidský organismus. Přes neortodoxnost svých názorů měl značný vliv na pozdější teology.

alexandrijská katechumenická škola, významné centrum teologického bádání vzniklé kolem roku 170 v Alexandrii, středisku tehdejší vzdělanosti. Teologové školy vedli boj proti **GNOSTICISMU**, ve filozofii vycházeli z platónsko-filónské metafyziky, zdůrazňovali jednotu božské a lidské stránky Kristovy osoby. Na rozdíl od **ANTIOCHEJSKÉ TEOLOGICKÉ ŠKOLY** uplatňovali alegorický výklad Písma, hledající hlubší duchovní smysl jeho textu. Významní představitelé: Kléméns Alexandrijský, Órigenés, Athanasios.

Kléméns z Alexandrie, * kolem 150, † před 215, řecký křesťanský spisovatel, teolog a filozof. Představitel alexandrijské katechumenické školy. Snažil se uvést do souladu křesťanské učení s pohanskou filozofickou tradicí; zdůrazňoval, že křesťanská víra je blízká řecké filozofii, zejm. platónské a stoické. Pravá filozofie neodporuje víře, ale pozvedá ji k vyššímu duchovnímu poznání; je vychovatelkou vedoucí ke Kristu. Působením Slova (Logu), které je Synem Božím, dochází k vnitřnímu osvícení člověka. Stoupenec umírněné askeze. K nejvýznamnějším dílům patří eticko-filozofické pojednání *Strómateis* (Koberce) a *Paidagógos* (Učitel).

Órigenés, * asi 185, † 254, řecký křesťanský teolog a filozof. Od roku 203 představený ALEXANDRIJSKÉ KATECHUMENICKÉ ŠKOLY. Teologii pojímal jako vědecký systém. Bůh nejdříve stvořil duchovní bytosti; ty od něj odpadly, a Bůh je uvrhl do tělesného světa. Kristus totožný s Logem (Slovem) má jako metafyzický princip i kosmologickou funkci; byl vyslán, aby vedl vše stvořené zpět k Bohu, v němž zanikne vše hmotné. Logos se nemusí projevit jen jednou provždy v Kristu. Existuje možnost opětovného pádu, vykoupení a spojení s Bohem. Církví odmítnuta mj. jeho myšlenka o podřízenosti Krista Bohu Otci, učení o preexistenci duše a souvěčnosti světa s Bohem. Jeho literární dílo zahrnovalo 2 000 spisů dogmatického, exegetického a apologetického charakteru, z nichž pouze část se dochovala. Mj. autor prvního kritického vydání *Starého zákona (Hexaplá)*, v němž vedle sebe postavil původní hebrejský text s několika řeckými překlady.

Lactantius kolem (250-325): první systematický pokus o výklad křesťanství na Západě. Spisy: *Divinae institutiones*; *De opificio Dei*

Řehoř z Nyssy, Grégorios, * 335, † kolem 394, řecký teolog; církevní otec, patřící ke třem KAPPADOCKÝM OTCŮM. V roce 372 se stal biskupem v Nysse, kde bojoval proti ariánství. V teologii navazoval na Órigéna, kterého vykládal ve smyslu níkajského VYZNÁNÍ, ve filozofii byl ovlivněn novoplatónismem. Odmítl existenci hmoty, neboť vlastnosti věci nejsou hmotné. Jako Boží obraz je člověk schopen poznávat Boha nejen nepřímým způsobem, ale i přímo mystickým nazíráním. Z díla: *Logos katéchetikos ho megas* (Velký výklad základních pouček).

(**kappadočtí otcové**, trojice řeckých teologů (Basileios Veliký, Řehoř z Nyssy, Řehoř z Nazianzu) působící v maloasijské Kappadokii. Položili základ východní křesťanské teologii. Mj. inspirovali Augustina Aurelia.)

Eusebios Caesarejský (kolem 265-240) otec církevních dějin: Dílo: *Ekklesiastiké historía* (Církevní dějiny)

Augustinus [augustýnus], Aurelius Augustinus, * 354, † 430, nejvýznamnější latinský církevní spisovatel, filozof a teolog období PATRISTIKY; původem ze severní Afriky. Zpočátku stoupenec MANICHEISMU, v roce 376 učitel rétoriky v Kartágu, 383 odešel do Říma, kde jej na kratší čas zaujal SKEPTICISMUS nové AKADÉMIE, 384 – 386 se v Miláně seznámil s křesťanskou teologií a s NOVOPLATÓNISMEM. Pod vlivem biskupa a církevního spisovatele Ambrože přijal v roce 387 křesťanství. 391 presbyter a 395 biskup v severoafrickém Hippo Regiu; ostře vystupoval proti donatismu. Autor množství spisů věnovaných problematice filozofie, teologie i dalších oborů. V roce 400 dokončil proslulý autobiografický spis *Vyznání*. Ve stěžejních dílech (*O trojici*, *O obci Boží*, *O křesťanském učení*, *O genezi*) vytvořil první ucelený filozoficko-teologický systém křesťanství, jehož důležitou složkou byla křesťanská interpretace výsledků antické filozofie. Bůh je nejvyšším principem a zdrojem světa, absolutnem, nejvyšší pravdou a nejvyšším dobrem. Svět stvořila Boží tvůrčí podstata z ničeho, vše konečné je od ní odvozeno. Boží mysl v sobě obsahuje na způsob idejí podstatné tvary všech věcí, které se podle těchto vzorů ve světě utvářejí. Poznat svět je proto možné jen poznáváním absolutní pravdy, k níž vede cesta poznáváním sebe sama, své vlastní duše (Božské jiskry v nás), tedy introspekci. Vystupoval proti manicheismu, zvláště proti jeho dualismu dobra a zla jako rovnocenných, věčně se svářejících principů. Zlo chápal jako nedostatek dobra, způsobovaný

nesprávně orientovanou vůlí. V opozici vůči PELAGIANISMU tvrdil, že člověk není svou přirozeností schopen jednoznačně směřovat k dobru a že jen málo jedinců je Boží milostí předurčeno k věčnému spasení. Ve spise *O obci Boží* rozvinul tyto myšlenky v první křesťanské filozofii dějin, které chápal jako zápas dobra a zla, obce Boží (křesťanská církev) a obce ďáblovy (pozemský stát); dějiny budou nakonec završeny vítězstvím Božího království. Současně však uznával nutnost pozemského státu, který musí existovat, pokud budou lidé náchylní k nespravedlnosti. Ve svém souhrnu přineslo Augustinovo učení neobyčejně efektivní a hluboko do středověku působící filozoficko-teologickou syntézu antické vzdělanosti a křesťanství.

Dionýsios Areopagita, Pseudodionýsios Areopagita, kolem 500, dodnes záhadná osoba asi syrského původu. Řecky píšící teolog, vydávající se za biblického Dionýsia Areopagita (1. stol.), jenž v Athénách poslouchal apoštola Pavla. Spojil novoplatónismus s křesťanskou teologií a mystikou. Svět chápal jako EMANACI Boha; hierarchicky uspořádaný kosmos má podíl na Boží dokonalosti a usiluje o opětovný návrat k němu. Podle Dionýsia Areopagita nelze připsat Bohu dokonalosti odvozené ze stvořeného světa, neboť Bůh je našemu poznání nezměrně nadřazen a přesahuje každou pozitivní výpověď; v tomto smyslu je Dionýsios Areopagita představitelem negativní teologie (viz též DEUS SEMPER MAIOR). Autor spisů *De divinis nominibus* (O Božích jménech), *De caelesti hierarchia* (O nebeské hierarchii), *De mystika theologia* (O mystické teologii).

(Deus semper maior [major], Bůh vždy větší – latinské úsloví vyjadřující, že Bůh vždy přesahuje představy a pojmy, které si o něm lidé utvářejí. O Bohu je možné mluvit, ale vždy jen s výhradou, nikoli jednoznačně, protože je nevyslovitelnou plností bytí.)

Boëthius [boecijus] Anicius Manlius Severinus, * asi 480, † 524, římský státník, filozof, matematik a muzikolog; rádce ostrogótského krále Theodoricha Velikého. V roce 510 jmenován konzulem, po několika letech obviněn ze spojení s římskými odpůrci Ostrogótů a po dlouhém žalářování usmrčen. Křesťan, současně i obdivovatel antické vzdělanosti; po několika staletích byla v latinské Evropě jeho díla jediným pramenem pro poznávání antické filozofie a logiky. Přeložil Porfyriův *Úvod k Aristotelovým Kategoriiám* a jeho komentář k tomuto spisu, jež se mj. staly inspirací pro středověký spor o univerzália. Ve vězení napsal proslulé pojednání *O útěše z filozofie*.

Středověk

scholastika, metoda vyučování na středověkých školách, která usilovala (s pomocí filozofie) o racionální pochopení, obhajobu a systematizaci obsahu víry; ovlivnila tehdejší teologii, filozofii a vědu. Pro metodu scholastiky je charakteristické formulování otázky, rozbor a vymezení pojmů, logický výklad a důkaz. Veškeré teze byly dokládány odkazy na Písmo, církevní otce a církevní tradici, popř. na antické filozofy, zejm. Aristotela. Postup scholastiky byl ve shodě s postupem školské výuky, tj. čtením textů, kladením otázek, diskutováním a závěrem. Důležité místo ve scholastice má spor o UNIVERZÁLIA. Raná s. (9. – 12. stol.) byla ovlivněna Augustinem a novoplatónismem a vyznačovala se utvářením specifické scholastické dialektické metody (J. S. Eriugena, Anselm z Canterbury, P. Abélard). Vrcholná scholastika (13. stol.) byla ovlivněna zpřístupněním celého Aristotelova díla překlady přímo z řečtiny. Rozvíjela se univerzitní výuka a vědecká činnost dominikánského a františkánského řádu; vznikly teologicko-filozofické systémy Alberta Velikého a Tomáše Akvinského. Rozvíjelo se učení J. Dunse Scota, uplatnil se též AVERROISMUS a MYSTIKA (Bonaventura). V pozdní scholastice (14. – 15. stol.) se rozpadaly velké systémy,

zejm. vlivem NOMINALISMU (W. Occam), který oddělil víru a vědu, božské a světské, o jejichž spojení usilovala celá středověká filozofie. Oceněn byl význam zkušenosti a důležitost zkoumání přírody. Scholastika doznávala v díle F. Suarez, které přispělo k tomu, že na univerzitách přetrvávala až do počátku novověku. Z latinského schola, škola.

univerzália, obecné pojmy, které lze připisovat jednotlivým věcem. Filozofický spor o povahu univerzálií byl ústředním problémem filozofie středověké. Podle REALISMU mají univerzália samostatné bytí, podle NOMINALISMU jsou univerzália pouhá jména k označení věcí. Z latinského universalis, obecný.

realismus, věcnost; obecně smysl pro skutečnost, způsob myšlení a jednání založený na kritickém poznávání skutečnosti. Z latinského realis, skutečný;

filozofie a) směry vycházející ze skutečnosti; předpokladem, východiskem i cílem poznání je reálná existence světa. Sama skutečnost však bývá chápána různě, a proto se různé směry filozofického realismu mohou podstatně lišit; b) směr ve středověké filozofii, podle kterého je UNIVERZÁLIÍM přiznána samostatná existence (univerzália existují reálně). Poznání je proto poznáním obecného. Umírněný realismus považoval obecné za reálně přítomné v jednotlivých věcech a v rozumu, krajní realisté tvrdili (podobně jako Platón), že obecné existuje před věcmi; mnozí z nich považovali univerzália za myšlenky Boží. Opak NOMINALISMUS;

nominalismus, směr ve středověkém sporu o UNIVERZÁLIA tvrdící, že obecným pojmům nic skutečného neodpovídá, neboť existují jen v lidském myšlení a v lidské řeči. Existují jen jednotlivé věci se svými individuálními vlastnostmi; obecné pojmy se k nim vztahují jako označení něčeho společného. Krajní nominalismus (reprezentovaný např. J. Roscellinem) považoval obecné pojmy za prázdný zvuk, za pouhé označující jméno. Nominalismus pozdního středověku popíral scholastickou metodu vycházející z obecných tezí a ovlivnil též vznik novověkého myšlení založeného na empirickém poznání. Opak REALISMUS. Viz též KONCEPTUALISMUS. Z latinského nomen, jméno, směr.

Alcuin [alkuín] z Yorku, Alcuinus, * asi 730, † 19. 5. 804, irský mnich; učitel v klášterní škole v Yorku, 781 – 790 představený dvorské školy Karla Velikého v Cáchách, od roku 796 opat v Tours. Jako poradce Karla Velikého ovlivnil kulturní a náboženský život doby, školní výuku organizoval v duchu SEDMI SVOBODNÝCH UMĚNÍ. Přispěl ke kulturnímu rozvoji zv. karolínská renesance. V textech pro potřeby výuky shrnul názory starších autorit.

(**sedm svobodných umění**, latinsky septem artes liberales – program výuky středověkých škol vycházející z antického vědního základu. Poprvé je uvedl Martianus Capella (1. pol. 5. stol.) v *De nuptiis Philologiae et Mercurii* (O svatbě Merkura s Filologií). Gramatika, rétorika a dialektika představují nižší stupeň sedmi svobodných umění (trivium), v kterém se má student naučit pomocí studia slov a jazyka vyjádřit myšlenku. Vyšší stupeň (kvadrivium) představuje již věcné studium; zahrnovalo aritmetiku, geometrii, astronomii a hudbu.)

Eriugena Joannes Scottus, * asi 815, † 877, teolog a filozof původem z Irska; představený dvorské školy francouzského krále Karla Holého. Ve spise *De divisione naturae* (O rozdělení přírody) chápe svět v duchu novoplatónské EMANACE. Bůh-příroda existuje jako tvořící a nestvořená

příroda (tj. Bůh jako příčina jsoucna), z níž emanací vzniká tvořící a stvořená příroda (tj. svět Božích idejí jako vzorů všeho existujícího) a dále stvořená a netvořící příroda (tj. stvořený svět), která se nakonec vrací zpět k nestvořené a netvořící přírodě (tj. k Bohu jako konečnému cíli). V díle *De praedestinatione* (O předurčení) hájil názor, že ve skutečnosti, tj. ve vztahu k Bohu, zlo neexistuje. Hřích nutně v sobě nese již trest. 1255 papežskou bulou nařízeno spálit všechna jeho díla. Přesto měl Eriugena značný vliv na dějiny středověké filozofie a mystiky.

Anselm z Canterbury [anzelm z kentrberi], * 1033, † 21. 4. 1109, italský teolog a filozof; zvaný otec scholastiky. V roce 1079 opat kláštera v Běc ve Francii, 1093 arcibiskup v Canterbury. Usiloval o osamostatnění církve a prohloubení jejího duchovního života, což vedlo ke konfliktům s panovníkem. Byl přesvědčen, že tajemství křesťanské víry lze pochopit rozumem; rozum se má podřít víře ze svých vlastních rozumových důvodů. V *Monologion* (Řeč k sobě samému) odůvodňuje křesťanské učení nikoli odkazem na Písmo, ale logickými úvahami. Pomocí pojmu Bůh podává ONTOLOGICKÝ DŮKAZ jeho existence v *Proslogion* (Řeč k druhému). Ve sporu o univerzália stoupenec realismu.

Vilém z Champeaux [šampo], Guillaume de Champeaux, * 1070, † 1121, francouzský teolog a filozof. Vyučoval v Paříži, zakladatel tamější školy u sv. Viktora, 1113 biskup Châlons-sur-Marne. Ve sporu o UNIVERZÁLIA byl zastáncem krajního realismu.

Abélard [abelár] Pierre, * 1079, † 22. 4. 1142, francouzský teolog, filozof a latinsky píšící básník. Ve sporu o UNIVERZÁLIA zastával KONCEPTUALISMUS, ve věcech víry upřednostňoval rozum, odmítal nekritické přijímání autorit. V *Sic et Non* (Ano a ne) rozpracoval metodu typickou pro scholastiku, pomocí které lze překonat rozpory ve věroučných tvrzeních; je třeba zjišťovat autentičnost výroků, ověřit, zda je autor neodvolal a zda pojmy nejsou používány v různém významu ap. Literárním svědectvím Abélardovy tragické lásky k Héloise jsou jeho dopisy a *Historia calamitatum mearum* (Historie mých utrpení); z poezie vyniká báseň *Ad Astrolabium filium* (Synu Astrolábovi) a *Hymnarius Paraclitensis* (Sbírka hymnů pro klášter sv. Ducha).

(konceptualismus, filozofie umírněný NOMINALISMUS. Obecnost pojmu se podle konceptualismu vyjevuje při výpovědích o jednotlivých věcech. Z latinského conceptus, obecný pojem.)

Hugo od Sv. Viktora, Hugo de Sancto Victore, Hugo von St. Victor, Hugues de Saint Victor, * 1096, † 11. 2. 1141, německý teolog a filozof píšící latinsky. Nejvýznamnější osobnost mystické školy v augustiniánském opatství Sv. Viktora v Paříži (svatoviktorská škola). Uskutečnil spojení mystiky a scholastiky. Rozlišoval tělesný zrak zaměřený na poznání vnějšího světa, rozumový zrak, jímž poznáváme sami sebe, a zrak kontemplace, kterým poznáváme Boha. Z díla: *De eruditione didascalica* (O studiu potřebných vědomostí).

Byzantská Filozofie

Fótiós, * asi 810, † asi 891, byzantský teolog, polyhistor a humanista; konstantinopolský patriarcha 858 – 867 a 877 – 886. Jako představitel tzv. první byzantské renesance se zasloužil o záchranu děl antických řeckých autorů, o jejich opisování a výklad. V roce 863 se kvůli dogmatu o původu Ducha sv. dostal do sporu s papežem Mikulášem I.; proto 867 došlo k prvnímu, tzv. fótiovskému schizmatu mezi římskou a ortodoxní církví. Podporoval misijní činnost mezi Chazary, Slovy na Velké Moravě a mezi Bulhary. K významným filologickým dílům patří *Bibliothéké* (Knihovna), v níž podal obsah nebo výpisky 279 knih, které přečetl s kruhem svých posluchačů, a *Lexikón synagógé* (Slovníková sbírka). K hlavním teologickým dílům patří *Mystagógia*, polemika s římským výkladem dogmatu o původu Ducha sv. z Otce na Syna (formulace FILIOQUE ve Vyznání víry). Z jeho kázání mají historickou hodnotu dvě homilie o vpádu Rusů do Byzance 860. V úvodu k právní sbírce *Epanagógé* formuloval teorii o dvojí moci – duchovní a světské. V roce 1012 byl svatořečen východní církví.

Psellos Michael, * 1018, † 1078 nebo 1096, byzantský literát, polyhistor a politik. Za vlády byzantských císařů Konstantina IX. a Michala VII. dosáhl vysokých dvorských hodností a 1045 se významně podílel na obnově konstantinopolského vysokého učení. Jeho filozofické myšlení bylo novoplatónské, inspirované Proklem. Platónskou filozofii považoval za předstupeň křesťanství; tato filozofická orientace vedla k podezření z HEREZE. Své filozofické, ale i teologické, psychologické a další názory vyložil v encyklopedickém díle *Didaskalia pantodapé* (Veškeré učení). Vrcholem celé byzantské historické tvorby je jeho spis *Chronographia* (Chronografie), přinášející vylíčení byzantských dějin 976 – 1077.

Ióannés Italos, * 1025, byzantský filozof, novoplatónik a humanista. Žák Michaéla Psella, později jeho nástupce ve vedení filozofické školy v Konstantinopoli, 1082 obviněn z hereze a poslán do vyhnanství. Psal též komentáře k Aristotelovi.

Palamas Řehoř, Grégorios Palmas, * 1296, † 1359, byzantský teolog, mnich a opat kláštera na hoře Athos; arcibiskup v Soluni. V řadě spisů obhajoval HÉSYCHASMUS; teologické základy hésychasmu položené Palmasem byly přijaty řeckou ortodoxní církví jako pravověrné.

Pléthón Geórgios Gemistos, * 1355, † 25. 6. 1452, byzantský filozof; znalec platónské a novoplatónské filozofie. 1438 – 45 člen byzantské delegace na koncilu ve Florencii. Podnítl založení platónsky orientované AKADEMIE FLORENTSKÉ a přispěl k šíření této filozofie v renesanční Itálii. Autor *Nomón syngrafé* (Svod zákonů), ve kterém navrhoval novou organizaci společnosti, a *Peri hón Aristotelés pros Platóna diaferetai* (O rozdílných názorech Aristotela a Platóna). Usiloval o náboženskou reformu (*Peri tychés* – O štěstí) i o reformu ekonomickou.

Orient /Islám/

kalám, arabská promluva; islámská středověká spekulativní teologie; obdoba křesťanské scholastiky.

al-Kindí Jakúb Ibn Ishák, † asi 873, arabský filozof působící v Basře a Bagdádu. Stoupenec novoplatónismu. Z jeho rozsáhlého díla encyklopedického charakteru (270 titulů) se zachoval jen zlomek.

al-Fárábí, Abú Nasr Muhammad, * kolem 878, † 950, arabský filozof původem z Turkestánu. Působil v Bagdádu. Překládal a komentoval Platóna a Aristotela. Do arabské filozofie uvedl hierarchii novoplatónských sfér. V dějinách filozofie se uplatnil jeho protiklad mezi nutností existence Boha a nahodilostí existence stvořených věcí.

Avicenna, arabsky Abu Alí Ibn Síná al-Husajn ibn Abdalláh, * 16. 8. 980, † 1037, perský filozof, lékař, právník a přírodovědec; největší myslitel východní větve islámské filozofie. Jeho *Kitáb eš-Šifá* (Kniha uzdravení) jsou souhrnem tehdejšího vědění, *El-Kanun fi at-tibb* (Kánon lékařství) byl až do 16. stol. uznávanou učebnicí. V duchu novoplatónismu tvrdil, že z Boha vychází emanací desetistupňová řada inteligencí. Desátá z nich je činný rozum, který vytváří hmotný svět a lidské duše. Do 13. stol. měl Avicenna velký vliv na křesťanskou filozofii.

Španělská oblast

Ibn Bádždža Abú Bakr Muhammad Ibn Jahja, Ibn Sáigh, latinsky Avempace, * konec 11. stol., † 1139, arabský filozof, žijící na Pyrenejském poloostrově. Ovlivněn arabskou filozofií, Aristotelem a novoplatónismem. Dokonalosti v nedokonalém světě lze dosáhnout pouze v myšlenkové izolaci. Hlavní dílo *Tadbír al-muttavahhid* (Vedení osamělého) je utopií o ideální společnosti a maximální intelektuální úrovni člověka, vzniklé spojením lidského a božského rozumu.

Abú Bakr neboli **Ibn Tufail** (+1185): „Žijící, syn bdícího“ – filos. Román

Averroes, arabsky Ibn Rušd Abú-l-Valíd Muhammad Ibn Ahmad Ibn Muhammad, * 1126, † 11. 12. 1198, nejvýznamnější islámský filozof v západních oblastech islámského světa; lékař a právník. Jeho spisy obsahují zejména komentáře k Aristotelovi. V polemice proti al-Ghazzálímu obhajoval rozumové poznání ve věcech víry; teologové vycházejí z pravděpodobných důkazů, pouze filozofové se řídí přísnými důkazy. Inspirátor teorie DVOJÍ PRAVDY. Podle Averroa rozumová činnost není spojena s jednotlivcem, nýbrž s nadindividuálním nesmrtelným rozumem (monopsychismus). Svět nebyl Bohem stvořen z ničeho, ale z věčné hmoty. Jeho učení bylo odsouzeno a Averroes poslán do vyhnanství. V podobě latinského AVERROISMU ovlivnil křesťanskou teologii.

(dvojí pravda, pojem užívaný středověkými filozofy navazujícími na učení Averroea, podle nichž existují dvě na sobě nezávislé pravdy: filozofická a teologická. Teorii dvojí pravdy patrně zastával Siger z Brabantu, promýšlel ji i Abélard.)

averroismus, středověké filozofické učení navazující na Averroa a arabskou a židovskou filozofii. Šířilo se zejména ve 13. stol., kdy v Paříži působil jeho stoupenec Siger z Brabantu. Averroismus obhajoval nadřazenost filozofie nad vírou, uznával věčnost světa namísto jeho stvoření a nutnost veškerého dění. Jednotlivý lidský rozum je podle averroismu součástí nadindividuálního rozumu, lidská duše není nesmrtelná. Vztah mezi rozumem a vírou řešil učením o DVOJÍ PRAVDĚ. Církvi odsouzen. Jeho stoupencem byl Jan z Jandunu, Boetius z Dacie († po 1283) a jiní.

Židovská filosofie

Maimonides [majmonydés], hebr. Moses (Moše) ben Maimon, * 30. 3. 1135, † 13. 12. 1204, židovský učenec, filozof a lékař ze španělské Córdoby. Žil ve Španělsku, v Maroku, Palestině a Egyptě. Vytvořil syntézu judaismu s některými prvky aristotelismu a novoplatónismu. Ve spise *More nevuħim* (Průvodce bloudících) využil Aristotelovu filozofii při řešení potíží, které přináší věřícím racionální přístup k víře. Mezi rozumem a vírou nemůže být rozpor, neboť obojí pochází od Boha. Pokud starozákonní texty nejsou v souladu s dokázanými vědeckými pravdami, musí se chápat alegoricky. Ztotožňoval starozákonního Boha s Aristotelovým prvním hybatelem. V komentáři k *Mišně* (*Kitab al-siraj* – Kniha osvětlení) formuloval 13 článků židovské víry. Je též autorem systematického zpracování židovského náboženského práva (HALACHY). Jeho dílo mělo velký vliv na židovskou filozofii i na křesťanskou scholastiku.

Vrcholná scholastika

Bonaventura, vl. jm. Giovanni di Fidanza, * asi 1221, † 15. 6. 1274, italský teolog, filozof a mystik; od roku 1257 generální představený františkánského řádu, 1272 kardinál; autor kanonizační legendy o Františku z Assisi. Ovlivněn Augustinem. Vymezil tři cesty poznání Boha: zkoumání jeho stopy ve světě, poznávání jeho obrazu v lidské duši a mystickou kontemplaci; díky ní je intelektuální poznání nadbytečné, neboť duše prožívá Boha přímo. Cesta k Bohu má tři stupně: očišťování od hříchu, osvětlení duše z milosti Boží, mystické sjednocení s Bohem. Z jeho mystických spisů vyniká *Itinerarium mentis ad Deum* (Putování duše k Bohu). V roce 1482 svatořečen.

Albert Veliký, Albertus Magnus, Albert von Bollstädt, * po 1193, † 15. 11. 1280, německý dominikánský teolog, filozof a přírodovědec; představitel vrcholné scholastiky, učitel Tomáše Akvinského. Autor komentářů k Aristotelovi, jehož filozofii společně s novoplatónismem využil pro rozsáhlé dílo encyklopedického rázu (*Summa theologiae* – Teologická suma). Albert Veliký odlišil přirozené poznání vycházející ze zkušenosti a rozumu od víry; obojí však musí být ve vzájemné shodě, neboť vychází ze stejného zdroje – Boha. Při četných pozorováních shromáždil množství přírodovědného materiálu, zejm. v botanice a zoologii. V roce 1622 byl svatořečen.

Tomáš Akvinský, * 1225 nebo 1226, † 7. 3. 1274, italský teolog a filozof; člen dominikánského řádu, žák Alberta Velikého. Dověřil úsilí scholastiky o racionální osvojení víry prostřednictvím přijetí Aristotelovy filozofie. Filozofie zkoumající svět má sloužit víře; mezi věděním a vírou není rozpor; poznání víry se proto může rozvíjet v souvislosti s přirozeným poznáním. (Podává například pět důkazů existence Boha pomocí přirozeného poznání.) Některé teologické pravdy (stvoření, učení o Trojici, vtělení, dědičný hřích, vykoupení a zmrtvýchvstání) však stojí nad rozumovým poznáním. Stvořením je světu dán smysluplný hierarchický řád, ve kterém nad přírodou neživou stojí příroda živá; lidský svět je přechodem k nadpozemskému světu. Pravdivé poznání spočívá ve shodě řádu myšlení s řádem stvořeného světa. Ve sporu o UNIVERZÁLIA byl stoupencem umírněného realismu. Člověk může proniknout do podstaty věcí a poznat v nich univerzália tak, jak je Bůh myslel. Nesmrtelná duše je formou těla, tj. tím, co činí tělo živým. Bůh je cílem všech bytostí. Člověk se k Bohu přibližuje, když jedná podle přirozenosti, tj. rozumu. Stát, jehož nejlepší formou je monarchie, má hájit obecný zájem. K rozsáhlému dílu Tomáše Akvinského patří komentáře (zejm. k Aristotelovi a k bibli), filozofické a teologické spisy *De ente et essentia* (O jsoucnu a bytnosti), *Summa de teologia* (Teologická suma), spisy ke křesťanské dogmatice, apologetické dílo *Summa contra gentiles* (Suma proti pohanům), spisy k filozofii práva a státu. Též autor liturgických hymnů. V roce 1277 některé myšlenky Tomáše Akvinského církví zavrženy, záhy se však jeho učení prosadilo. V roce 1322 byl svatořečen. 1879 se tomismus stal oficiální naukou katolické církve a v podobě NOVOTOMISMU působí dodnes.

(**tomismus**, teologicko-filozofický směr vycházející z učení Tomáše Akvinského. Po smrti Tomáše Akvinského byli jeho stoupenci krátce pronásledováni (v roce 1277 bylo jeho učení zakázáno na univerzitě v Paříži), ale od počátku 14. stol. se jeho učení rozšířilo. V roce 1879 se tomismus v podobě NOVOTOMISMU stal oficiální naukou katolické církve.)

novotomismus, teologicko-filozofický směr vycházející z učení Tomáše Akvinského a z tradičního TOMISMU, obohacený mj. o poznatky moderních věd. Oficiální filozofická nauka katolické církve, jejíž vznik byl podnícen konstitucí *O katolické víře*, přijaté papežem Piem IX. v roce 1870, a zejm. encyklikou *Aeterni Patris* papeže Lva XIII. v roce 1879. Významní představitelé: E. Gilson, J. Maritain, J. Bocheński, v českém prostředí M. Habáň, S. Brait, R. M. Dacík.

Duns Scotus [skótus] Johannes, * asi 1266, † 8. 11. 1308, skotský františkánský teolog a filozof. Ve sporu o UNIVERZÁLIA stoupenec realismu. V protikladu k Tomáši Akvinskému považoval vůli za svobodnou a nezávislou na rozumu (v Bohu je vůle shodná s jeho podstatou). Soulad mezi filozofií a teologií předpokládaný Tomášem Akvinským není možný; většina teologických pravd je dosažitelná jen vírou a nemůže být vzhledem k nadpřirozenému původu filozoficky dokázána. Teologie má vést vůli k přijetí zjevené pravdy, předmětem filozofie je jsoucno jako takové. Autor *De primo principio* (O prvním principu), *Opus Oxoniense* (Oxfordské dílo), *Opus Parisiense* (Pařížské dílo).

Eckhart [ekhart] Johannes, zv. Mistr Eckhart, * asi 1260, † před 30. 4. 1328, německo-dominikánský teolog a mystik. 1303 provinciál dominikánů pro Sasko, 1307 generální vikář pro Čechy. Podle Eckharta se původně bezobsažné a nerozlišitelné božství sebepoznáním vyvíjí v Boha, přístupného člověku ve zjevení a v mystické kontemplaci. Sebeznání je spojeno s tvořením; vznik světa je vysvětlen pomocí novoplatónsky chápané EMANACE. Stvořené věci existují, pokud mají účast na Božském bytí, s kterým touží splynout. Poznání Boha vychází z vnitřní intuice, z pohroužení do nitra (a z přerušení styku s vnějším světem). Tak člověk dospívá k vlastní podstatě, objevuje a rozvíjí "Božskou jiskérku" v sobě a posléze dospívá k uvědomění si jednoty s Bohem; zakouší blaženost z Boží blízkosti. Autor *Quaestiones de esse* (Otázky o bytí), *Opus tripartium* (Trojité dílo). Řada článků jeho učení církví zavržena.

Bacon [bejkn] Roger, * kolem 1214, † 11. 6. 1296, anglický františkánský filozof a přírodovědec. Stavěl se proti scholastické logické dedukci, zdůrazňoval význam pozorování přírody a experimentu. Zdrojem poznání je také osvětlení Božím rozumem. Autor pojmů přírodní zákon a experimentální věda. Objevil zákony lomu a odrazu světla, zabýval se využitím čočky, mj. anticipoval slunce střednou teorii. Cílem přírodních věd je zdokonalení světa, cílem teologie zdokonalení člověka. Na žádost papeže Klementa IV. sepsal *Opus maius* (Větší dílo), ve kterém mj. popisuje kyselinu sírovou a střelný prach, dále *Opus minus* (Menší dílo) a *Opus tertium* (Třetí dílo). Církví odsouzen, poté vězněn.

Occam [okem] William, Ockham W., * asi 1285, † 9. 4. 1349, anglický františkánský teolog a filozof. Vyučoval v Oxfordu a Paříži. Stoupenec NOMINALISMU; univerzália jsou znaky, které slouží k označení souboru jednotlivých věcí. Předmětem věd nejsou věci, ale pojmy v jejich zastoupení. Bůh je podle Occama absolutně svobodná vůle, která není vázána žádnými zákonitostmi; rozumové poznání nemůže proto víru odůvodnit. Teoreticky tak zdůvodnil oddělení vědy a víry, předznamenávající konec středověkého scholastického úsilí o jednotné univerzální vědění. Stát a církve jsou nezávislé, musí však spolupracovat. Moc papeže je omezena svobodou křesťanů podle evangelia či přirozeným právem. Autor *Summa totius logicae* (Logické sumy). Pro své názory předvolán k papežské kúrii v Avignonu, kde byl uvězněn. V roce 1328 uprchl k císaři Ludvíku IV. Bavorskému, jehož zájmy teoreticky podporoval. Viz též OCCAMOVA BŘITVA.

Occamova břitva [okemova], v logice princip úspornosti, poprvé vyslovený anglickým filozofem W. Occamem. Úsilí "odříznout" všechny nadbytečné pojmy; atributy (vlastnosti), které neslouží k rozlišení jsoucna, není třeba brát v úvahu. Tak například barva vlasů neurčuje, kdo je či není člověkem, a není třeba se jí zabývat. Princip Occamovy břitvy byl v době svého formulování namířen proti scholastice s jejím množstvím metafyzických kategorií; metodologicky významný je však dodnes.

Novověk

Suarez Francisco, * 5. 1. 1548, † 25. 9. 1617, španělský filozof a teolog; člen jezuitského řádu. Přizpůsobil své době učení Tomáše Akvinského. Postavil se proti božskému právu monarchů; stát, v němž je lid zdrojem politické autority, je založen SMLOUVOU SPOLEČENSKOU. Významné je jeho učení o PRÁVU PŘIROZENÉM jako podílu mravní přirozenosti člověka na Božském zákonu. Odsuzoval postup španělských kolonizátorů v zámoří. Z díla: *Disputationes metaphysicae* (Metafyzické disputace).

Martin Luther (1483-1546) –protestantská scholastika; ovlivněn nominalismem, Augustinem a mystikou; strohé odmítnutí filosofie.

Filip Melancthon (1497-1561): zakladatel protestantské scholastiky; eklektický aristotelismus.

Ficino [fičino] Marsilio, * 19. 10. 1433, † 1. 10. 1499, italský humanista, filozof a lékař. Podporován Cosimem Medicejským, který mu světil překlad Platónova díla. S jeho podporou Ficino založil platónsky zaměřenou AKADEMII FLORENTSKOU. Ve spisu *Theologia Platonica* (Platónská teologie) formuloval učení o stupňovité výstavbě oduševnělé vesmírné harmonie vycházející z božského prazákladu. Lidská duše směřuje prostřednictvím filozofie k znovusjednocení s Bohem. Byl přesvědčen o shodě křesťanské teologie a platónské filozofie.

Erasmus Rotterdamský, Desiderius, vl.jm. Gerhard Gerhards, * 28. 10. 1465, † 12. 7. 1536, nizozemský humanista. Od 1485 augustiniánský mnich, od 1492 kněz. Studium starověkých jazyků se dostal ke kritické analýze biblických textů; do latiny přeložil *Nový zákon*. Kritik mravní zkaženosti církve, vyzýval k návratu k novozákonnímu křesťanství. V *Chvále bláznovství* se vysmívá formalismu scholastického vzdělání. Autor satirických útoků na kat. církve i polemik s M. Lutherem; odmítl vytváření nové luterské církve a Lutherovo učení o spáse. Vzdělání a vnitřní sebepoznání považoval za prostředek proti společenskému zlu; tvůrce nových vědeckých a pedagogických přístupů. Považován za prostředníka mezi humanismem a reformací. 1559 a 1590 jeho spisy papežem zakázány.

Valla Lorenzo, * mezi 1405 a 1407, † 1. 8. 1457, italský humanista; zakladatel filologicko-historické kritiky středověkých textů. Proslul jako vynikající filolog (*Collatio Novi testamenti* – Kolace Nového Zákona); autor řady spisů filozofických, etických (*De vero falsoque bono* – O pravém a nepravém dobru) a historických. Největší ohlas měla jeho textová kritika KONSTANTINOVY DONACE *De falso credita et ementita Constantini donatione declamatio* (Deklamace o Konstantinově donaci neprávem pokládané za pravou a vymyšlené).

Gassendi [gasendy] Pierre, * 22. 1. 1592, † 24. 10. 1655, francouzský astronom, matematik a filozof; katolický kněz. Kritik R. Descarta, zejm. učení o vrozených idejích. Odmítal scholastiku, usiloval o obnovení řeckého atomismu, zvl. Epikúrova. V etice zdůraznil úsilí vyhnout se strastem a ideál tělesného zdraví a duševní vyrovnanosti, v teorii poznání věřil v neklamnost smyslů (senzualismus), ve fyzice považoval za základní elementy přírody atomy (Bohem stvořené).

Mikuláš Koperník (1473-1543): tvůrce heliocentrického systému.

Galilei Galileo, * 15. 2. 1564, † 8. 1. 1642, italský fyzik, astronom, matematik a filozof; zakladatel moderní mechaniky. V roce 1609 zkonstruoval dalekohled, kterým pozoroval krátery a pohoří na Měsíci, sluneční skvrny, fáze Venuše a čtyři největší měsíce Jupitera. Obhájce Koperníkova heliocentrického systému; 1633 inkvizicí přinucen odvolat své učení, odsouzen k doživotnímu vězení. Studoval zákony volného pádu; dokázal, že tělesa o různé hmotnosti padají z téže výšky na zem stejnou rychlostí. Hlavní dílo, *Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo* (Rozprava o dvou největších systémech světa), psáno literární formou dialogu, se zdařilou postavou pedanta Simplicia.

Böhme [béme] Jakob, * 1575, † 17. 11. 1624, německý mystik a filozof samouk; povoláním švec ve Zhořelci. V jeho spisech (zejm. *Východ jitřenky*) se prolíná přírodní filozofie s mystikou, teologie s kabalou a okultismem. Podle Böhma Bůh existuje pouze v jednotě s přírodou (panteismus) a v protikladech světla a tmy, dobra a zla; sám sebe tvoří z ničeho a je nucen se projevovat skrze svět. Působil zvl. na německé romantiky (F. L. Novalis), ruské mystiky i na německou klasickou filozofii.

Mikuláš Kusánský, Nicolaus Cusanus, vl. jm. Nicolas Krebs, * 1401, † 11. 8. 1464, německý teolog a filozof. V roce 1450 biskup v Brixenu. Jako církevní diplomat jednal o unii východní a západní církve (viz též UNIE FLORENTSKÁ) a též s husity. Domníval se, že cestou k reformě církve má být koncil (viz též KONCIL BASILEJSKÝ). Zklamán jeho jednáním, stal se zastáncem papežské svrchovanosti. V roce 1448 byl jmenován kardinálem. V *De docta ignoranta* (O učené nevědomosti) si uvědomil hranice myšlení v protikladech, které vytrhává určení věci ze vzájemné souvztažnosti a jednoty. Ve vztahu k Bohu uplatnil princip splývání protikladů maxima a minima. Bůh je maximem jako zahrnutí všech věcí před jejich stvořením a minimem jako rozvinutí všech věcí po jejich stvoření. Překonal staré pojetí světa, vybudované na hierarchicky uspořádaných substancích, učinil první kroky k matematizaci přírody. Při odhalování vzájemných vztahů je matematika nástrojem jejich vyjádření ("svět je nekonečná koule, která má střed všude a nikde"). Zabýval se rovněž astronomií; dospěl k názoru o pohybu Země. Myšlení Mikuláše Kusánského bylo ovlivněno též mystickou kontemplací. Aby podpořil vzájemné soužití různých náboženství, uvažoval v *De pace fidei* (O míru víry) o jejich společném racionálním jádru.

Bruno Giordano, * 1548, † 17. 2. 1600, italský myslitel; tvůrce panteistické přírodní filozofie, již vyvrcholilo renesanční myšlení. Vzdělaný dominikán; opustil řád a prošel celou Evropou (1588 v rudolfínské Praze). Spory s církví vyvrcholily jeho upálením v Římě. – Filozoficky ovlivněn antikou, M. Kusánským a B. Telesiem; představitel renesančního hermetismu. Domyslnil a korigoval Koperníkův heliocentrismus (ani Slunce není absolutním středem vesmíru). Svět chápal jako nekonečnou a nezměrnou dynamickou jednotu; základem je "jedno" jako nerozvinutá příčina všeho, která zároveň obsahuje možnost všeho; stavebními kameny jsou MONÁDY (*O příčině, principu a jednom*). V univerzu viděl nezměrnou nekonečnost s bezpočtem sluncí, hvězd a světů, stále kolotajících; vesmír je plný života. Také v lidských dějinách spatřoval nekonečné vývojové možnosti a vyvodil z toho morální závěry; ostře napadal náboženskou nesnášenlivost. Autor komedie *Il candelaiio* (Svíčkář). Ovlivnil četné myslitele, např. B. Spinozu, G. W. Leibnize, J. G. Herdera, J. W. Goetha. Po dlouhém mučení a věznění upálen v Římě.

Machiavelli [makjaveli] Niccolò, Macchiavelli, * 3. 5. 1469, † 22. 6. 1527, italský renesanční politik, prozaik, básník, dramatik, historik a vojenský teoretik. Sekretář florentské republiky; po návratu rodu Medici k moci žil v ústraní. Zakladatel moderní historiografie; v hlavním historickém díle *Florentské letopisy* zobecnil historická fakta a vyvodil z nich poučení pro současnost. Vytvořil teorii silného státu nezávislého na církvi. Vycházel ze vzoru římské republiky (*Vlády a státy*) a ze zkušeností florentské republiky a rozdrobené Itálie přelomu 15. a 16. stol. Předpokládal, že společnost nepodléhá Boží vůli, nýbrž přirozeným zákonům a touze lidí po blahobytu; lid však neumí své zájmy uplatňovat, proto je nutný silný stát s obratným panovníkem v čele (*Vladař*). Jako politik objevil autonomnost politické morálky, nezávislé na etice a náboženství; úspěch státu je prvořadý, k dosažení politických cílů lze užít jakékoli prostředky. Autor hry *Mandragora*, novely *Belfagor*, řady sonetů, epigramů apod. Viz též MACHIAVELLISMUS.

More [mór], sir Thomas, Morus, * 7. 2. 1477 nebo 1478, † 6. 7. 1535, anglický politik, filozof a sociální utopista. Tvůrce díla *Utopie*, v němž popisuje fiktivní ideální stát a jehož název se stal označením celého žánru. Za hlavní příčinu sociálního zla považoval existenci soukromého vlastnictví, které je proto v popsané ideální společnosti odstraněno. Od roku 1529 lord kancléř. V roce 1535 odmítl jako katolík přísahat věrnost králi jako hlavě anglikánské církve; obviněn z velezrady a popraven. Svatořečen.

Grotius [grócijus] Hugo, vl. jm. Huig de Groot, * 10. 4. 1583, † 28. 8. 1645, nizozemský právník, historik a politik; jeden ze zakladatelů mezinárodního práva. Po porážce REMONSTRANTŮ, jejichž učení obhajoval, zatčen a v roce 1619 odsouzen k doživotnímu vězení. 1621 utekl do Paříže. 1631 – 32 opět v Rotterdamu, poté vstoupil do švédských služeb; v letech 1634 – 44 švédský vyslanec ve Francii. Hájil svobodu nizozemského obchodu v zámoří a tzv. svobodu moří. Z díla: *Mare liberum* (Svobodné moře), *De jure belli ac pacis libri tres* (Tři knihy o právu válečném a mírovém).

Bodin [boden] Jean, Bodinus, * 1530, † červen 1596, francouzský právník a historik; člen karmelitánského řádu, z něhož vystoupil a věnoval se právnímu studiu a praxi. Obhájce a teoretik absolutní královské moci v *Six livres de la République* (Šest knih o republice). Autor jedné z prvních novověkých teoretických rozprav o historii *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (Metoda k snadnému poznání dějin).

Bacon [bejkn] Francis, baron z Verulam, vikomt ze Saint Albanu, * 22. 1. 1561, † 9. 4. 1626, anglický filozof a státník. Iniciátor novověkého pojetí poznání, podle kterého je cílem vědy a filozofie zlepšovat podmínky lidského života. Zdůraznil praktický význam vědy, kdy "lidské vědění a moc splývají v jedno" (*Nové Organon*); představu budoucí společnosti vylíčil v nedokončené sociální utopii *Nová Atlantida*. Kritizoval scholastiku a usiloval o velké obnovení věd; poznatky získané empiricky (zejm. experimentem a pozorováním) doporučil opřít o jednotnou induktivní metodu, neboť člověka klamou smysly i vlastní mysl (viz též IDOLY). Metoda indukce sice neodpovídá plně povaze novověké vědy (a Bacon navíc nedoceníl úlohu matematiky a matematizace), ale Bacon zřejmě jako první formuloval její sociální a industriální charakter.

Descartes [dekart] René, lat. Renatus Cartesius, * 31. 3. 1596, † 11. 2. 1650, francouzský filozof a vědec (matematik, fyzik, fyziolog); tvůrce novověké koncepce subjektu, zakladatel novověkého racionalismu a vědeckého objektivismu. Účastnil se třicetileté války (snad i bitvy na Bílé hoře), 20 let žil v liberálnějším Nizozemí, zemřel ve Švédsku. Rozhodujícím způsobem přispěl k novověkému pojetí přírody jako nekonečného, matematicky propočitatelného a předvídatelného univerza. Usiloval o vytvoření autonomní filozofie, opírající se o suverenitu lidského rozumu a vybudované z pravd, jež by měly nespornost pravd matematických. Za základní princip filozofování stanovil bezprostřední evidentnost (jasnost a zřetelnost) poznatku (*Rozprava o metodě*). Pevné východisko filozofování našel pomocí metodické skepse v sebejistotě myslícího (pochybujícího) Já (latinsky EGO; viz též COGITO). Ego interpretováno jako "myslící věc" (duchovní substance) protikladná přírodě jako "rozprostraněné věci" (hmotné substanci). Nad oběma substancemi stojí třetí, tzv. neomezená substance – Bůh. Přírodu (hmotu) chápal jako geometrické tvary a souřadnice; její poznání se proto uskutečňuje v rozumu abstrakcí. Jeden ze zakladatelů analytické geometrie; zavedl pojem funkce a proměnné veličiny a soustavu pravouhlých (kartézských) souřadnic. Na Descartese navázalo bezprostředně karteziánství, poté zejm. B. Spinoza. Svou fyzikou Descartes ovlivnil zvl. francouzský materialismus 18. stol., racionalistickým budováním filozofie vytvořil její vzor pro

osvícenství 18. – 19. stol. Ve 20. stol. považován za otce moderního subjektivismu. Další díla: *Úvahy o první filozofii, Pojednání o vášních* a jiné.

Pascal [paskal] Blaise, * 19. 6. 1623, † 19. 8. 1662, francouzský matematik, fyzik a náboženský myslitel; stoupenec JANSENISMU. Zabýval se teorií pravděpodobnosti, výpočty binomických koeficientů (PASCALŮV TROJÚHELNÍK); sestrojil počítací stroj, zkoumal hydrostatický tlak (formuloval PASCALŮV ZÁKON). V jeho myšlení vyhocen spor mezi racionálním a iracionálním, intelektem a intuicí. Dospěl k názoru, že racionální a materiální myšlení neuspokojuje skryté hlubiny našeho ducha; nevysvětlí nekonečno, v němž žijeme, ani morální problémy života. Odvážným činem je už sama víra, neboť nevíme, odkud přicházíme a kam jdeme. Je to intuice a “logika srdce”, která vede k pravdě. Z díla: *Myšlenky*.

Bayle [bejl] Pierre, * 18. 11. 1647, † 28. 12. 1706, francouzský filozof; předchůdce osvícenství, mluvčí třetího stavu. Zabýval se otázkami náboženství a víry; odmítl existenci absolutní pravdy a etiky v teologii i filozofii. Vrozené schopnosti lidského rozumu mohou podle Bayla dovést člověka k pravé morálce nezávisle na náboženství; požadoval náboženskou toleranci (*Historický a kritický slovník*).

Hobbes [hobz] Thomas, * 5. 4. 1588, † 4. 12. 1679, anglický filozof, teoretik společnosti a práva; představitel mechanického materialismu. Vycházel z filozofických názorů F. Bacona. Teorii božského původu společnosti nahradil teorií společenské SMLOUVY. Stát je lidským vynálezem; je velkým tělesem s obrovskou silou (*Leviathan*); státní moc vzniklá ze společenské smlouvy má být neomezená.

Spinoza Baruch (Benediktus), * 24. 11. 1632, † 21. 2. 1677, nizozemský filozof; významný představitel evropské novověké metafyziky a panteismu. Původem z židovské rodiny; pro své názory byl z židovské obce exkomunikován. Živil se jako brusič čoček. Ovlivněn R. Descartem; jeho dualismus rozprostraněné a duchovní substance však nahradil panteistickým monismem (*Etika vyložená způsobem užívaným v geometrii*; vydáno posmrtně). Základem přírody je jednotná substance, jež je příčinou sama sebe (causa sui), věčná, nekonečná a totožná s Bohem (Bůh čili příroda); svět není nic jiného, než jak Bůh existuje, a člověk není nic jiného, než jak Bůh myslí. Substance (chápaná jako příroda tvořící) má nekonečné množství atributů, které mají své individuální konečné projevy (mody; chápány jako příroda stvořená). Také člověka Spinoza chápe jako stav čili modus složený ze dvou atributů, rozprostraněnosti a myšlení; jiné atributy člověku přístupné nejsou. Protože ve světě panuje kauzální (příčinná) nutnost, jedná člověk jako kámen vržený do vzduchu, který “myslí”, že svobodně padá. Proto etika (mravní svoboda člověka) spočívá v přitakání přirozené nutnosti a rozum pak spadá v jedno s vůlí (“svoboda je poznaná nutnost”). Společenské zákony vyvozoval z neměnné lidské přirozenosti (anonymně vydaný *Teologicko-politický traktát*). Stát má vést občany k rozumnému životu, aby své síly nemarnili ve zlobě a klamu. Základem sebezachování státu je poskytovat lidem svobodu myšlení a názorů. Za hlavní příčinu náboženství považoval strach, v církvi viděl přirozeného spojence monarchie. Uznával však pravé náboženství, založené na filozofickém poznání; položil základy vědecké kritiky bible. Spinozovy myšlenky ovlivnily osvícenství i francouzský materialismus. Byl přijímán zejm. v Německu koncem 18. stol. (G. F. Lessing, J. W. Goethe); jeho panteismus zapůsobil na F. W. J. Schellinga, G. W. F. Hegela. V novodobé vědě se ke Spinozovi hlásil A. Einstein, v české filozofii zejm. F. Krejčí.

Leibniz [lajbnyc] Gottfried Wilhelm, * 1. 7. 1646, † 14. 11. 1716, německý filozof, učenec, vynálezce a diplomat. Dověřil objektivní idealistickou a racionalistickou filozofii 17. stol.; předchůdce německé klasické filozofie. V letech 1672 – 74 byl v diplomatických službách v Paříži, od roku 1676 byl dvorním knihovníkem v Hannoveru. Po vzoru Francouzské akademie věd prosadil v roce 1700 založení obdobné vědecké společnosti v Berlíně a stal se jejím prezidentem. Je autorem mnoha objevů a technických vynálezů (sestrojil počítací stroj pro čtyři základní úkony, zkonstruoval větrná čerpadla pro odvodnění těžních jam dolů a jiná technická zařízení). Předchůdce moderní formální logiky, v matematice je zakladatel logicismu (viz též LEIBNIZOVA REFORMA LOGIKY). Nezávisle na I. Newtonovi položil základy diferenciálního a integrálního počtu; Leibnizova symbolika se používá dodnes. Pokusil se vypracovat obecnou vědeckou metodu opřenou o analýzu složených pojmů a pravd na jejich elementární znaky, které lze volně kombinovat. Rozlišil pravdy rozumu (logicky nutné) a pravdy náhodné (logicky nedokazatelné), pro něž platí PRINCIP DOSTATEČNÉHO DŮVODU a které lze nalézt v indukci. Svě pojetí světa vyložil zejm. v *Monadologii*. Za podstatu světa považoval nekonečné množství nedělitelných duchovních substancí – monád. Jejich pohyb vychází zevnitř, monády nepodléhají zákonům mechaniky a neovlivňují se (“nemají okna”). Přes pluralitu monád existuje v přírodě souvislost, neboť každá monáda je zrcadlením univerza. Svět je uspořádán proto, že v monádách je uložena “předzjednaná harmonie”. I když je harmonie základem světa, je v něm též utrpení a zlo; to však vyplývá z konečnosti, tedy nedokonalosti světa a člověka. Jen Bůh je nekonečný a dokonalý. Součet zla ve světě je menší než součet dobra; z možných světů vybral Bůh ten nejlepší (*Essais de Théodicée* – Theodicea). – Leibnizova filozofie podnítila vznik německé dialektiky. Leibnitz se kriticky stavěl k Descartovu podcenění živé přírody; tvrdil že skutečnost se musí posuzovat analogicky z živého na neživé, ne naopak. Předjímal ideu o holistickém (celostním) vesmíru, oduševnělém a živém ve všech jeho částech.

Locke [lock, lok] John, * 29. 8. 1632, † 28. 10. 1704, anglický filozof, teoretik státu a práva. Ve filozofii se zabýval problémy lidského poznání; zastával stanovisko empirismu a senzualismu. V hlavním díle *Esej o lidském rozumu* odmítl učení o vrozených idejích a vycházel z předpokladu, že “nic není v intelektu, co nebylo ve smyslech”. Lidská mysl je nepopsaným papírem (tabula rasa), na který se zapisuje zkušenost prostřednictvím smyslů. Zkušenost je buď zevní (počítky dané smysly), nebo vnitřní (reflexe, sebezpozorování). Naš rozum uspořádává, kombinuje počítky (jednoduché ideje – teplo, chlad, světlo, chtění) do idejí složených. Lockova kritika vrozených idejí směřovala zejm. proti etickému apriorismu, to jest proti etice nezávislé na zkušenosti. Obhajoval náboženskou snášenlivost. V pojetí státu vycházel z myšlenky společenské smlouvy a přirozeného práva. Pokusil se zdůvodnit konstituční formu vlády. Panovník je povinen respektovat přirozené právo (zejm. právo lidí na svobodu a ochranu) a dodržovat zákony, ne je však vyhlašovat. To má být úkolem zákonodárského sboru. Jestliže panovník nerespektuje přirozené právo, může mu lid “smlouvu” vypovědět, tedy panovníka svrhnout. Další díla: *Dvojí pojednání o vládě*, *O výchově* a jiná.

Berkeley [bárkli] George, * 12. 3. 1684, † 23. 1. 1753, anglický filozof; významný představitel anglického empirismu. Učitel teologie, od roku 1734 biskup v rodném Irsku. Základ jeho filozofie vystihuje slavná teze “být je být vnímán”, popírající absolutně platnou existenci (nemyslicích) věcí. Aby vůbec něco začalo existovat, musí to být vnímáno – námi, popř. Bohem jako poslední instancí (*Pojednání o základech lidského poznání*). Berkeley opouští Lockem užívané rozlišení primárních a sekundárních kvalit a dospívá k náhledu, že to, co nazýváme světem, je jen myslící duch se svými idejemi. Vzájemné shody idejí různých lidí prožívané jako objektivní nutnost mají původ v Božím řádu, ve faktu, že Bůh spojuje ideje ve všech myslích. Berkeley výrazně ovlivnil vznik moderního idealismu, zejm. subjektivního.

Hume [hjúm] David, * 7. 5. 1711, † 25. 8. 1776, anglický osvícenský filozof, historik, ekonom; pokračovatel anglického empirismu a senzualismu. Zdroj poznání spatřoval ve zkušenosti, chápané jako naše duševní zážitky; rozlišuje původní svěží smyslové dojmy (imprese) a jejich otisky v paměti čili ideje. Předmětem filozofie tedy není vnější svět, nýbrž vztahy mezi dojmy a idejemi. Zákon sdružování idejí vede v mysli k asociaci představ podle podobnosti (odlišnosti), podle prostorové a časové soumeznosti a podle příčinnosti (*Zkoumání lidského rozumu*). Toto sdružování však nemá reálný základ; přesvědčení, že i v budoucnu za určitými jevy budou následovat určité účinky, je založeno pouze na zvyku a víře, že tomu tak bude vždy. Přesto vědám přisuzoval oprávněnost; poznání geometrie a matematiky považoval dokonce za jisté, neboť se zabývají kvantitativními vztahy představ. Navrhl nahradit ve vědách přísnou kauzalitu pravděpodobností a sám se její teorií zabýval. Kritik teologie a náboženství V etice zdůrazňoval roli citů (libosti, nelibosti, sympatie) a praktičnost jednání; blízký utilitarismu. Autor *History of England* (Dějiny Anglie). Jako národohospodář je v jistém smyslu předchůdcem A. Smitha; originálně spojil postřehy mnoha předchůdců v ucelenou společenskou a národohospodářskou teorii. Nejdůležitější ekonomická pojednání se týkají měny, zahraničního obchodu a úroku; jsou shrnuty s jinými ve spise *Political Discourses*. Kritizoval merkantilistickou politiku, formuloval základní myšlenku kvantitativní teorie peněz, poukazoval na neblahé důsledky obchodní nevraživosti mezi národy.

Newton [njútn], sir Isaac, * 4. 1. 1643, † 31. 3. 1727, anglický fyzik, matematik a astronom; člen, v letech 1703 – 27 předseda Královské společnosti v Londýně. V roce 1705 byl povýšen do šlechtického stavu. Je zakladatelem klasické mechaniky. Objevil gravitační zákon, podílel se (souběžně s G. W. Leibnizem) na vytvoření infinitezimálního počtu. Prováděl optické výzkumy, objasnil rozklad světla, zkonstruoval zrcadlový dalekohled. Zabýval se též alchymií. V díle *Philosophiae naturalis principia mathematica* (Matematické základy přírodovědy) formuloval tři základní zákony dynamiky (tyto zákony dnes nazývají NEWTONOVY ZÁKONY).

Shaftesbury [šáftsberi] Anthony Ashley Cooper Earl of, * 26. 2. 1671, † 4. 2. 1713, anglický filozof; stoupenec teorie mravního citu (moral sense), vrozeného smyslu, jímž člověk poznává dobro a zlo. Ztotožněním dobra, harmonie a krásy dospěl ke sblížení etiky a estetiky. Cesta k dosažení blaženosti spočívá ve sladění společenských a individuálních zájmů člověka. Náboženskou víru zakládal na představě harmonie vesmíru. Svým pojetím harmonie ovlivnil G. W. Leibnize, J. J. Rousseaua, J. G. Herdera, J. W. Goetheho, F. W. J. Schellinga a jiné.

Reid [ríd] Thomas, * 26. 4. 1710, † 7. 10. 1796, skotský filozof; zakladatel SKOTSKÉ ŠKOLY. Zdroj rozumu interpretoval jako zvláštní intuitivní schopnost, instinkt společný všem lidem (COMMON SENSE), který propůjčuje naprostou jistotu lidské víře v existenci vnějšího světa a Boha. Zabýval se i etickou problematikou; v návaznosti na A. A. C. Shaftesburyho považoval mravní smysl za vrozený princip, jímž poznáváme dobro a zlo.

Voltaire [voltér], vl. jm. François Marie Arouet, * 21. 11. 1694, † 30. 5. 1778, francouzský spisovatel, dramatik, filozof a historik; encyklopedista. Vlivná osobnost francouzského a evropského osvícenství, břitký a ironický stylist. Při pobytu v Anglii přijal Lockův senzualismus a po návratu zpopularizoval fyzikální obraz světa I. Newtona (*Filozofické listy*, *Filozofický slovník* aj.). Věřil, že osvícenství je určeno především aristokracii a že změny vyjdou od panovníka; reprezentoval proud, který požadoval reformu absolutismu (nebyl stoupenecem lidu jako J. J. Rousseau). Dějiny nechápal jako sled bitev a střídání králů, nýbrž jako proměny kultury, ducha a vzdělání; zavedl pojem a obor

filozofie dějin (*Pojednání o mravech a duchu národů*). Z jeho historických spisů je nejzávažnější *Le Siècle de Louis XIV.* (Století Ludvíka XIV.), které je pokládáno za první dílo kulturní historie. Náboženství různých civilizací a epoch, včetně křesťanství, viděl jako historicky odvozené. Nepopíral však zcela existenci Boha, byl stoupencem DEISMU. Prosazoval princip tolerance (*Rozprava o snášenlivosti*). V duchaplném románu *Candide* podal kritiku náboženské a filozofické metafyziky zejména leibnizovského typu.

Rousseau [ruso] Jean Jacques, * 28. 6. 1712, † 2. 7. 1778, francouzský filozof, sociální kritik a spisovatel; ideový předchůdce Velké francouzské revoluce. Ve filozofii dualista a senzualista, v sociologii ostrý kritik feudálních vztahů a despotie, obhájce rovnosti lidí. Hlavní příčinu politické a společenské nerovnosti viděl v soukromém vlastnictví (*O původu nerovnosti mezi lidmi, O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva*). Obnovení přirozeného (přírodního) stavu je obnovením rovnosti všech; lidé mohou být současně poddanými i suverény, neboť "svoboda je poslušnost vůči zákonu, který jsme si stanovili". Teorii SMLOUVY SPOLEČENSKÉ obohatil pojmem "suverenita lidu". Oproti osvícenskému zbožštění rozumu, kultury a civilizace vyzvedl přírodu a cit; "aristokratický" tón osvícenství nahradil "plebejským" demokratismem. V pedagogice vyzdvihl přirozené, praktické působení; v rozumové výchově má být východiskem rozvoj smyslů (*Emil čili o výchově*). V beletristické tvorbě zdůraznil čistotu citu (román *Nová Heloisa*); autobiografické *Vyznání* vyjadřuje subjektivitu nekonformního jedince. Svou kritikou kultury a strohé racionality inspiroval romantismus.

Wolff [volf] Christian, * 24. 1. 1679, † 9. 4. 1754, německý filozof; byl významným představitelem německé metafyziky. Systematizoval a šířil filozofii G. W. Leibnize; někdy se hovoří o systému leibnizovsko-wolffovském. Od Leibnize se však odchyluje důrazem na logické zákony a racionální vědění. Usiloval vytvořit všeobecný systém veškerého vědění: filozofie se zabývá všeobecným spojením duchovního a tělesného, fyzika má studovat tělesa a jejich pohyb, pneumatologie činnost duchů, matematika veličiny věcí, etika přirozené právo a politika vůle jako vlastnost duše. Do filozofie zavedl pojem ontologie a systematizoval filozofické kategorie. Jeho systém se stal předmětem kritiky I. Kanta.

Euler [ojlr] Leonhard, * 15. 4. 1707, † 18. 9. 1783, švýcarský matematik, fyzik a astronom. Působil v Petrohradě a v Berlíně. Napsal řadu učebnic matematiky. Pracoval v teorii čísel a integrálů; zabýval se diferenciálními rovnicemi, variačním počtem, exponenciálními a goniometrickými funkcemi i úlohami s geometrickou tematikou. Známa je např. Eulerova hypotéza (později přesně dokázaná), že tzv. úloha o 36 důstojnících nemá řešení. Pro geofyziku má význam zejm. jeho studie rotace tuhého tělesa. Viz též EULEROVA PERIODA.

Pestalozzi [pestaloci] Johann Heinrich, vl. jm. Pestalutz, * 12. 1. 1746, † 17. 2. 1827, švýcarský pedagog a humanista. Na dílo Pestalozziho měl vliv J. J. Rousseau; ovlivněn německou klasickou filozofií. Vytvořil soustavu elementárního vzdělávání. Výchovné a vyučovací principy založil na názornosti, na rozvoji myšlení a řeči. Zřizoval výchovně vzdělávací ústavy. Hlavní díla: *Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts* (Moje bádání o postupu přírody ve vývoji lidského rodu).

Kant Immanuel, * 22. 4. 1724, † 12. 2. 1804, německý filozof a vědec; první z představitelů německé klasické filozofie, tvůrce tzv. kritického čili transcendentálního IDEALISMU. Celý život strávil v Královci, kde se jako profesor metafyziky, logiky i jiných věd věnoval nejprve studiu přírody; z tohoto tzv. předkritického období pochází hypotéza o vzniku a vývoji sluneční soustavy z původní "mlhoviny" (později známá jako Kantova-Laplaceova teorie). V druhém a hlavním tvůrčím období (tzv. kritickém) se věnoval zkoumání předpokladů možnosti tří velkých oblastí lidské aktivity – poznání, mravního jednání a estetického hodnocení. V *Kritice čistého rozumu* zkoumal "možnosti a hranice čistého rozumu v jeho teoretickém používání" a předpoklady zkušenostního poznání. Dokazoval, že má-li si rozum (německy Vernunft) činit nárok na objektivně platné poznání a nikoli produkovat jen "ideje", musí být užíván ve spojení se smyslovostí. Takové užití rozumu nazýval rozvažováním (německy Verstand). Vztah mezi stránkou smyslovou a stránkou rozumovou se projevuje v různých vrstvách rozdílem mezi tím, co je v poznání dáno předem (a priori) a co je vytvářeno dodatečně, na základě zkušenosti (a posteriori). Člověku jsou přitom vrozeny nazírací formy času a prostoru, dále základní myšlenkové kategorie a rovněž syntetizující schopnost mysli spojovat údaje (apercepce). Významný je též Kantův pojem "věci o sobě", k níž vztahuje mimozkušenostní poznání čili transcendentální dialektiku, která je výrazem touhy po jednotě, syntéze. Patří sem: a) idea duše a svobody vůle (jednota a nepodmíněnost člověka); b) idea světa (jednota zkušenosti); c) idea Boha (absolutní jednota). Tyto ideje nelze získat ze zkušenosti; na základě vyšší rozumové schopnosti člověka se staly tématem transcendentální filozofie, morálky, matematiky, náboženství. V *Kritice praktického rozumu* zkoumal předpoklady etiky jakožto praktického rozumu. Zdůraznil nepodmíněnost (autonomii) mravního citu, čili schopnost člověka rozhodnout se pro jednání podle určitých zásad a norem, nezávisle na vnějších podmínkách, jak to vyjadřuje KATEGORICKÝ IMPERATIV. *Kritika soudnosti* analogicky k ostatním "kritikám" zkoumá možnosti estetického hodnocení. Rozhodující význam má pojem "nezainteresovaného zalíbení". – Kantův vliv na vývoj filozofie je zcela mimořádný. Další myslitelé se většinou inspirovali některou stránkou jeho učení, např. J. G. Fichte a G. W. F. Hegel autonomií člověka a transcendentalismem. Ve filozofii dovolávající se iracionalismu (citu, intuice, života) se původní protest proti dogmatickému rozumu obrátil i proti Kantovi. Koncem 19. a v 1. třetině 20. stol. navázalo na Kanta novokantovství (H. Cohen, W. Windelband aj.).

(imperativ kategorický, formulace všeobecně závazného mravního zákona, daného A PRIORI; klíčový pojem tzv. praktické filozofie (etiky) I. Kanta. Je základem autonomní etiky, podle níž mravní autorita není dána z vnějšku, ale vychází z člověka. Na rozdíl od imperativu hypotetického, podle kterého se určité jednání stává prostředkem k nějakému jinému účelu (je tedy pragmatické, podmíněné), imperativ kategorický přikazuje jednání nepodmíněné (nezávislé na vnějších podmínkách) a objektivně nutné. Nejznámější jsou tři znění imperativu kategorického, vyjadřující požadavek, aby individuum jednalo podle zásad, které požaduje od jiných, aby jednalo podle takových zásad, které by se mohly stát přírodním (obecným) zákonem a aby jednalo tak, aby lidství sebe samého i druhého bylo pro jednajících vždy účelem, nikoli prostředkem.)

Jacobi [jakóbi] Friedrich Heinrich, * 25. 1. 1743, † 10. 3. 1819, německý raně romantický spisovatel a filozof; představitel iracionalistického proudu v rámci německé osvícenské filozofie. Nejprve proslul v tzv. boji o B. Spinozu; odmítl racionalismus a sepětí přírody a poznání. Formuloval předpoklad nadsmyslového poznání založeného na citu a víře. Jeho idea bezprostředního poznání a snaha odvozovat filozofii z lidského jednání zapůsobily na romantiku a předjaly pozdější filozofii života a existencialismus.

Schiller [šilr] Johann Christoph Friedrich von, * 10. 11. 1759, † 9. 5. 1805, německý básník, dramatik a překladatel; profesor na univerzitě v Jeně. Drama *Loupežníci* ho v roce 1782 proslavilo po celém Německu, způsobilo mu však velké nepříjemnosti u württemberského vévody, mj. i zákaz psát. Uprchl tudíž do Mannheimu, kde 1783 – 84 pracoval jako dramaturg, později do Frankfurtu nad Mohanem, poté žil v Lipsku a v Drážďanech, věnoval se studiu Kantovy filozofie. 1787 navštívil

Výmar, kde se setkal s J. W. Goethem. 1791 onemocněl tuberkulózou, léčil se i v Karlových Varech. Spolu s J. W. Goethem, s nímž se spřátelil, vydával 1795 – 97 časopis *Die Horen*, později se podílel na vydávání *Musealmanachu*. Od roku 1799 žil ve Výmaru, kde i zemřel. – Jeho literární počátky souvisejí s hnutím STURM UND DRANG. Dramata (*Loupežníci*, *Úklady a láska*, *Spiknutí Fieska v Janově*) se ve jménu svobody obrací proti společenskému bezpráví, nemorálnosti a vyjadřují touhu po svobodném čistém životě. Otázkou svobody smýšlení a projevu se zabývá i tragédie z autorova klasicistního období *Don Carlos*, čerpající ze španělských dějin 16. stol. *Óda na radost*, jejíž text je použit v závěru Beethovenovy 9. symfonie, oslavuje štěstí pramenící z nezištného přátelství. To je i tématem balady *Rukojmí*. Trilogie *Valdštýn* se odehrává v západních Čechách (*Valdštýnův tábor*, *Piccolominiové*, *Valdštýnova smrt*) a konfrontuje různá pojetí cti, věrnosti a zrady. Tragédie *Marie Stuartovna* vyniká psychologickou kresbou jednajících osob, *Panna Orleánská* je oslavou boje za vlast, *Messinská nevěsta* má ráz osudové tragédie, motiv svobody ožívá v dramatu *Vilém Tell*. *Píseň o zvonu* vyzdvihuje z měšťanských pozic krásu činorodé práce. Schillerovo dílo bylo nadšeně přijato i hojně překládáno v období českého národního obrození (P. Šedivý, A. Marek, J. Jungmann, J. Linda, J. E. Purkyně). Obraz doby i problémy tvorby jsou zachyceny v rozsáhlé *Korespondenci* s J. W. Goethem.

Fichte Johann Gottlieb, * 19. 5. 1762, † 29. 1. 1814, německý filozof; představitel německé klasické filozofie, pokračovatel Kantův, předchůdce F. W. J. Schellinga a G. W. F. Hegela. Stojí na začátku romanticko-idealisticke filozofie činné stránky, čili aktivního Já. Podle Fichteho má filozofie tvořit základ všech věd, tj. být vědoslovím; avšak nikoli věc, substance, nýbrž vědomí musí být principem, z něhož lze odvodit celý svět. Fichte obdivoval Kantovu transcendentální (mimozkušenostní) filozofii, nesdílel však jeho představu o vztahu mezi aposteriorním (odvozeným) a apriorním (předem daným) poznáním. Soudil, že buď pasivní povaha odvozuje své představy od věci (senzualismus, materialismus), nebo Já aktivně klade před sebe předmět poznání a tak aktivně vytváří svět v ideji a obrazotvornosti (idealismus). Navázal na Kantovo vyzdvižení praktického rozumu nad rozumem teoretickým i na jeho myšlenku autonomie člověka jako morální bytosti vyčleněné z vnější nutnosti. Za podstatu lidského vědomí pokládal čin. Z díla: *Wissenschaftslehre* (Vědosloví), *Pojem vzdělance*.

Schelling [šeling] Friedrich Wilhelm Joseph, * 27. 1. 1775, † 20. 8. 1854, německý filozof; představitel NĚMECKÉ KLASICKÉ FILOZOFIE. Po studiu teologie (spolu s J. Ch. F. Hölderlinem a G. W. F. Hegelem) se v Jeně sblížil s romantismem; zaměřen k intuitivnímu myšlení, emocionalitě a přírodě. Proti subjektivnímu idealismu J. G. Fichta koncipoval objektivní idealismus a obnovil "práva přírody". V jeho filozofickém vývoji lze rozlišit období přírodní filozofie (naturfilozofie), transcendentálního idealismu, filozofie identity, filozofie svobody a pozitivní filozofie (tzv. filozofie zjevení). Ve své přírodní filozofii dospěl k pochopení dynamismu a stupňovitého uspořádání přírody, která směřuje k člověku a duchu. Jestliže přírodní filozofie ukazuje, jak z přírody (z objektivního) vzniká duch (subjektivní), je nutný i druhý postup – výklad objektivního (přírody) ze subjektivního (z ducha), což je obsahem transcendentální filozofie (*Systém transcendentálního idealismu*), v níž vykládal ducha skrze jeho tři základní "potence": poznání, jednání a umění (které považuje za nejvyšší útvar ducha). Základní tezí jeho filozofie identity je dvoupólovost světa; jedním směrem převažuje subjektivní čili ideový svět (duch a dějiny), druhým směrem objektivní svět čili příroda. V prazákladu je však obsažena absolutní jednota objektivního a subjektivního; příroda je nevědomou činností ducha a duch je sebeuvědomováním přírody. V pozdní fázi svého vývoje se zabýval zejm. problematikou lidské svobody, avšak v souvislosti se souběžnými výzkumy mytologie a náboženství (*Filozofie a náboženství*) začala jeho díla prostupovat mystika a iracionalismus. Hegelovskou i svou vlastní racionalistickou filozofii označil za negativní; za prazáklad světa začal považovat temnou iracionální vůli. Jeho nová, pozitivní filozofie vycházela z historického faktu zjevení Boha v dějinách. – Vývojová rozmanitost Schellingových názorů ovlivnila mnohé myslitele; rané myšlenky převzal a kriticky rozvíjel G. W. F. Hegel. V poslední fázi svého vývoje byl Schelling považován za jednoho ze zakladatelů

iracionalistického myšlení 2. pol. 19. stol. (působil na A. Schopenhauera a F. Nietzsche). Ovlivnil rovněž filozofii života, filozofickou antropologii M. Schelera i existencialismus.

Hegel [hégl] Georg Wilhelm Friedrich, * 27. 8. 1770, † 14. 11. 1831, německý filozof; profesor na univerzitě v Jeně, Heidelbergu a Berlíně, hlavní představitel německé klasické filozofie. Po etapě vzájemného ovlivňování s F. W. J. Schellingem dospěl k filozofii "absolutního idealismu", kterou se snažil vypracovat jako jednotný systém filozofické vědy; úvodem k ní je *Fenomenologie ducha*. Systém opírá o princip jednoty, ve kterém je bytí a myšlení ztotožněno. Svět je rozvíjením ABSOLUTNÍ IDEJE; její rozvoj probíhá dialekticky (vývojem protikladů) ve třech stupních, podle kterých Hegel člení i svou filozofii: 1. Logika, v níž se idea projevuje sama v sobě a pro sebe; vytváří pojmy a v nich se poznává;

2) Filozofie přírody, v níž idea upadá do přírody popírá sama sebe, je odcizením (jinobytím) ducha;

3) Filozofie ducha, v níž idea neguje předchozí stadium a na vyšší úrovni se ze své vnější existence navrácí k sobě prostřednictvím člověka. Děje se tak opět ve třech stupních: a) subjektivní duch; duch si uvědomuje sebe sama, vzniká pojem sebevědomí; b) objektivní duch; duch se projevuje v řádu lidských dějin (v rodině, společnosti, státu); c) ABSOLUTNÍ DUCH; duch se poznává v celku světa a dějin; vzniká umění, náboženství a filozofie. – V dialektice prohloubil pojem syntézy, kterou chápal nejen jako "zrušení", ale též "zachování" a "pozvednutí" původního určení. Formuloval hlavní pojmy a zákony dialektiky, které pozoruhodně aplikoval zejm. ve filozofii dějin: dějinami vládne rozum, konkrétní národy a civilizační etapy jsou jednotlivými stupni v sebepoznání ducha. Rozvoj rozumu, ducha se děje prostřednictvím lidské aktivity, jejímž obsahem je negace přírody čili vývoj společnosti a jejím prostředkem je práce čili přetváření světa. Hegel celek své filozofické koncepce velmi konkrétně rozpracoval i pro dílčí oblasti filozofie dějin, filozofie náboženství, filozofie společnosti (*Základy filozofie práva*), estetiky, dějin filozofie (*Dějiny filozofie*). Inspiroval výrazně filozofii poklasickou; vyvolal souhlasná i odmítavá (zejm. iracionalismus) stanoviska.

Schopenhauer [šopenhauer] Arthur, * 22. 2. 1788, † 21. 9. 1860, německý filozof; metafyzický idealista, voluntarista a iracionalista, hlasatel pesimismu. Vyšel z Kantovy filozofie, ovlivněn Platónem a indickou náboženskou filozofií (zejm. upanišadami a buddhismem). Hlavní zásada jeho filozofie je plně naznačena v jeho nejvýznamnějším díle *Svět jako vůle a představa*: to, co každodenní a vědeckou zkušenost uchopuje jako svět, je jen "jev" (svět jako představa), který pravou povahu světa neprojevuje, nýbrž zakrývá. Skrytým metafyzickým základem světa, vševládou podstatou, je vůle – temné absurdní a slepé puzení (vůle k životu), jež je posledním důvodem absurdity. Vůli má člověk danou v sobě bezprostředně jako klíč k vlastnímu "já". Jedinou cestou, kterou se může osvobodit od starosti, je oproštění se od této vůle k životu buď kontemplací platónských "čistých" idejí v umění (umění přetváří předmět nenaplněné touhy v předmět nepředpojaté estetické kontempace), nebo asketismem, který radikálně ruší naše životní zaujetí, popírá důsledně naši individualitu a končí rozplynutím se v nicotě.

Schleiermacher [šlajermachr] Friedrich Daniel Ernst, * 21. 11. 1768, † 12. 2. 1834, německý protestantský filozof a filolog. Snažil se teologii přizpůsobit duchu NĚMECKÉ KLASICKÉ FILOZOFIE. Vycházel z principu jednoty bytí a myšlení (tzv. princip identity) a spojoval ideje Kantovy, Fichtovy, Schellingovy a Jacobiho do romantické filozofie náboženství, zdůrazňující senzualistické a citové prožitky. Pokračoval v kritice bible, započaté B. Spinozou; názorem, že původní smysl textů lze rekonstruovat cestou vzhledu do okolností jejich vzniku, ovlivnil další vývoj hermeneutiky. Značně zapůsobil na teologické myšlení 19. a zač. 20. stol. (R. Otto, E. Rádl).

Herbart Johann Friedrich, * 4. 5. 1776, † 14. 8. 1841, německý filozof, psycholog a pedagog; profesor na univerzitě v Göttingen a Königsbergu (Královci). Původně Fichtův žák, s jeho názory se však rozešel. Vytvořil koncepci takzvaných reálů (nehmotných energetických bodů tvořících realitu), spojující kantovskou věc o sobě a leibnizovskou monádu. Cílem filozofie není podle Herbarta poznání podstaty věcí a jevů, ale hledání nutných souvislostí v lidském myšlení a odstraňování rozporů, které lidé nacházejí ve své vlastní zkušenosti a zkušenostních pojmech.

Bolzano [bolzáno] Bernard, * 5. 10. 1781, † 18. 12. 1848, český matematik, logik, filozof, náboženský a sociálně etický myslitel píšící německy; římskokatolický kněz. Narozen v Praze z rodičů italského a německého původu. V letech 1805 – 19 profesor náboženství na univerzitě v Praze, sesazen za nonkonformismus a osvícenský teologický racionalismus. Zkoumáním pravidel myšlení se stal předchůdcem moderní logiky. Dílo *Paradoxy nekonečna* obsahuje základní teorie množin, zejm. úvahy o ekvivalentních množinách. Přispěl k základům matematické analýzy, upřesnil důležité pojmy z teorie funkcí a reálných čísel; ovlivnil G. Cantora. V ontologii inspirován G. W. Leibnizem: spolu s Bohem existuje nekonečné množství věčných, vývojově odstupňovaných duchovních substancí-monád, nadaných představivostí a schopností vytvářet různé celky; duše je jméno pro vládnoucí substancí v lidském těle. V utopii *O nejlepším státě* vylíčil společnost, v níž vládne volnost a rovnost a jako nejvyšší mravní princip platí zájem obecného blaha. Proti německému i českému nacionalismu kladl spolupráci všech na obecně lidských úkolech. Ovlivnil empirismus Brentanův a Husserlovu fenomenologii.

Schlick [šlik] Moritz, * 14. 4. 1882, † 22. 6. 1936, rakouský filozof, fyzik a matematik. U M. Plancka napsal svou habilitaci o teorii světla, působil na univerzitě ve Vídni, Stanfordu a Berkeley. V roce 1922 se z jeho vídeňského semináře vytvořila skupina filozofů a přírodovědců, z nichž vznikl VÍDEŇSKÝ KROUŽEK. Usiloval o vytvoření vědecké filozofie, jejímž úkolem je analyzovat významy vědeckého tvrzení o světě; filozofie, které usilují svět vykládat, považoval za metafyzické. Vědění o faktech lze získat pouze zkušeností; konstitutivním momentem poznání je vedle empirického obsahu rovněž formální vědění, opírající se o logiku a matematiku, které uvádí fakty do vzájemných vztahů. Z díla: *Allgemeine Erkenntnislehre* (Všeobecná nauka o poznání).

Windelband [vindlband] Wilhelm, * 11. 5. 1848, † 22. 10. 1915, německý filozof; novokantovec, hlavní představitel bádenské školy, významný historik filozofie. Vědy dělil na přírodní (zkoumající objektivní zákonitosti) a dějinné (zabývají se jedinečnými, individuálními událostmi). Jednotící princip kultury spatřoval v hodnotách považovaných za zvláštní apriorní a transcendentní psychické síly. Úkolem filozofie není podle W. zkoumání příčin věcí, ale jejich významu.

Lotze [loce] Hermann Rudolf, * 21. 5. 1817, † 1. 7. 1881, německý filozof a lékař. Jeho představa o dvojí říši – říši pravdy a říši hodnot – inspirovala novokantovce bádenské školy.

Fechner [fechnr] Gustav Theodor, pseud. Dr. Mises, * 19. 4. 1801, † 18. 11. 1887, německý filozof, psycholog a estetik. Metafyzik, předpokládal spojitost mezi přírodním a duchovním světem. Lidská psychika se ocitá mezi nižší psychikou vegetativní a vyššími duchy nebeských těles. Vše

převyšuje a zahrnuje vědomí všudypřítomného božského ducha. Ke své metafyzice vytvořil psychofyziku, experimentální metodu v psychologii, která navazuje na asocianismus a E. H. Webera. Položil základy experimentální estetiky. Hlavní díla: *Nanna* (Nana čili Duševní život rostlin), *Zendavesta* (Zendavesta čili Nebeské věci a jejich protějšky), *Elemente der Psychophysik* (Základy psychofyziky), *Die Tagesansicht* (Denní názor).

Hartmann Eduard von, * 23. 2. 1842, † 5. 6. 1906, německý filozof; stoupenec Schopenhauerova voluntarismu a Schellingovy pozdní filozofie. Tvrdil, že podstatu světa tvoří nerozumné absurdní bytí plné strádání.

Wundt Wilhelm, * 18. 6. 1832, † 31. 8. 1920, německý fyziolog, psycholog a filozof; byl zakladatelem experimentální psychologie. V roce 1879 v Lipsku založil první psychologickou laboratoř na světě a první časopis experimentální psychologie. Zabýval se psychofyzikou, psychofyziologií, psychologickými experimentálními metodami, psychologií národů. Z díla: *Völkerpsychologie* (Psychologie národů), *Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmung* (Příspěvky k teorii smyslového vnímání), *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (Principy fyziologické psychologie).

Driesch [dríš] Hans, * 28. 10. 1867, † 16. 4. 1941, německý biolog a filozof přírody; zakladatel neovitalismu. Vystupoval proti darwinismu, chápajícímu vývoj jako stejnoměrný, automatický přírůstek změn. V experimentálních embryologických pracích na ježovkách ukázal regulační schopnost časného embrya, ze kterého může po rozpuštění vzniknout celý jedinec. Tuto schopnost přisuzoval nehmotné síle, ENTELECHII, která vede k autonomii všeho živého; striktně odlišoval živou a neživou přírodu. K životu patří princip celostnosti vnitřního řádu; podobné rysy spatřoval i ve vývoji lidstva a v morálce; filozofii chápal jako racionální postihování vnitřního řádu světového dění. Přesto vitální síla (duch života) zůstává podle Driesche nepostižitelná; koncem života se přiklání ke spiritismu. Politický odpůrce fašismu.

Brentano [brentáno] Franz, * 16. 1. 1838, † 17. 3. 1917, rakouský filozof, psycholog a teolog; profesor na univerzitě ve Würzburgu a ve Vídni. Zakladatel deskriptivní psychologie. Kritik I. Kanta a NOVOKANTOVCŮ, vyzdvihl význam Aristotelův. Duši chápal jako spirituální substanci, zdroj všech psychických aktů. Každý takový akt se vyznačuje intencionálním zaměřením na objekt (viz též INTENCIONALITA). Pravdu zakládal na zážitku evidence. Svým pojetím intencionality a logicko-psychologickými analýzami ovlivnil další vývoj filozofie; k jeho žákům patřil E. Husserl, A. Meinong, ale i T. G. Masaryk. Silné zastoupení měla jeho filozofie na německé pražské univerzitě (A. Marty a jiní).

Husserl Edmund, * 18. 4. 1859, † 27. 4. 1938 německý filozof (narozený v Prostějově); zakladatel fenomenologie. Působil v Göttingen a ve Freiburgu. První odborné práce se zabývaly matematikou, od níž přešel k psychologicky orientované analýze pojmu čísla (*Philosophie der Arithmetik* – Filozofie aritmetiky), od roku 1895 však psychologismus kritizoval (*Logische Untersuchungen* – Logická zkoumání). Usiloval o filozofii, která nezávisí na speciálních vědách a je schopna budovat na teoreticko-metodologických základech, jež si sama zaručuje. Důležitým momentem je teze o intencionalitě vědomí (každému aktu vědomí čili každému prožitku odpovídá určitá předmětnost;

myšlení je vždy u věci). Odmítal přejímat názorně neověřené, tradované výklady; řídil se heslem “k věcem samým” (vyřazoval platnost všech tezí, včetně všeobecné teze “svět existuje”). Vlastním polem fenomenologie se proto stalo vědomí vůbec a způsob, jak se tomuto vědomí ukazuje svět. Možnosti fenomenologie předvedl na exemplárních problémech (horizontová struktura vnímání, časová syntéza, problém identity a evidence, problém tzv. přirozeného světa – viz též LEBENSWELT, problém krize evropských věd aj.). Na Husserla navazovali E. Fink, R. Ingarden, L. Landgrebe, existencialisté, M. Merleau-Ponty, M. Heidegger aj. Další díla: *Philosophie als strenge Wissenschaft* (Filozofie jako přísná věda), *Ideen zu einer reinen Phänomenologie* (Ideje k čisté fenomenologii), *Karteziánské meditace*, *Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie*.

Scheler [šéler] Max, * 22. 8. 1874, † 19. 5. 1928, německý filozof a sociolog; významný představitel fenomenologicky orientovaného myšlení. Spolu s H. Plessnerem považován za zakladatele ANTROPOLOGIE FILOZOFICKÉ. Fenomenologii aplikoval jako metodu v nejrůznějších oblastech věd o člověku, byť Husserlovo pojetí nikdy plně nepřijímal. V sociologii rozlišil trojí typ vědění (vědění pro panování, vědění vzdělávající a vědění spásné) a podal základy filozofické antropologie jako cesty k metafyzice. Jeho nejvýznamnějším filozofickým dílem z této doby je pojednání o etice *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertetik* (Formalismus v etice a materiální etika hodnot), v němž vyšel z kritiky I. Kanta (Kant nerozlišuje statky a HODNOTY, etický formalismus je nepřijatelný, protože kvality hodnot jsou ideální objekty). Rozhodující pro etické jednání je hodnota, kterou se člověk snaží prakticky uskutečnit a která je esenciální povahy, tedy nezávislá na čase. Hodnoty tvoří autonomní oblast bytí, vrcholem jejich hierarchické struktury jsou hodnoty personální. Zabýval se analýzou emocí (pocitu lásky a nenávisti, studu, resentimentu), přísně rozlišil vitální a duchovní hodnoty. Završením personálního světa lidí je společenství navzájem spolu solidárních jedinců. Mnoho pozornosti věnoval fenoménu lásky jako tvořivého citu, který otevírá prostor, v němž se druhá bytost může rozvíjet ve své pravé povaze: láska je princip duchovní komunikace (*Řád lásky*). Za základ svého pojetí antropologie považoval charakteristiku lidského místa v kosmu a popis nutné cesty přírody k člověku jako bytosti, která ovládá své životní síly a překonává všechny předchozí vývojové fáze (*Místo člověka v kosmu*).

Hartmann Nicolai, * 20. 2. 1882, † 9. 10. 1950, německý filozof; profesor na univerzitě v Marburgu, Kolíně nad Rýnem a v Berlíně. Vyšel z novokantovství, ovlivněn rovněž Husserlovou fenomenologií a částečně i Aristotelem. Spolu s G. Jacobym podal nárys základních struktur realistické (nové) ontologie (rozlišení vrstev reálného a ideálního bytí s jejich příslušnými kategoriemi). Pojetím etiky byl blízký M. Schelerovi. Z díla: *Der Aufbau der realen Welt* (Stavba reálného světa), *Nové cesty ontologie*.

Nietzsche [nýče] Friedrich, * 15. 10. 1844, † 25. 8. 1900, německý filozof; iracionalista a voluntarista. Nevěřil v poznávací sílu rozumu bránícího falešné ctnosti a zjednodušujícího bohatou a živou skutečnost. Zpočátku byl ovlivněn Schopenhauerovým pesimismem a estetikou R. Wagnera, německým romantismem a antickými mysliteli. V díle *Zrození tragédie z ducha hudby* vytvořil romantickou typologii apolinského (světlého, racionálního) a dionýského (temného, iracionálního) principu kultury (viz též APOLINSKÉ A DIONÝSKÉ). Pramenem poznání je podle Nietzsche intuice, postihující základní princip života – VŮLI K MOCI. Úkolem filozofie je PŘEHODNOCENÍ VŠECH HODNOT (zejm. křesťanských), které vůli k moci snižovaly, a přijetí nové panské morálky, která ospravedlňuje právo nespoutaného života, učí tvrdosti a připravuje příchod NADČLOVĚKA. Jeho díla (*Tak pravil Zarathuštra*, *Mimo dobro a zlo*, *Vůle k moci* a jiná) mají vysokou estetickou hodnotu. Nietzsche výrazně ovlivnil vývoj filozofie v druhé pol. 19. a zejm. ve 20. stol.; inspiroval filozofii života, existencialismus a další filozofické směry.

(apollinské a dionýské, Nietzscheova filozofická koncepce dvou typů kultury a dvou typů lidského přístupu ke světu; apollinský princip ztělesňuje světlý, rozumový prvek, dionýský princip ztělesňuje živel tajemný, orgiastický, extatický, iracionální.

vůle k moci, Nietzscheovo určení základního principu života, protikladného k Schopenhauerově VŮLI K ŽIVOTU. Znamená vůli vládnout, dobytelskou energii nejschopnějších jedinců, kteří překračují své lidství tím, že zavrhnou tradiční (křesťanské) hodnoty a vytvářejí novou, panskou morálku NADČLOVĚKA.

nadčlověk, bytost překračující lidská omezení; pojem poprvé užit pravděpodobně ve druhém stol. Filozofická koncepce nadčlověka byla vypracována zejm. F. Nietzsche: nadčlověk je bytost překonávající člověka v sobě tím, že opustí omezující lidskou morálku a poslušna VŮLE K MOCI přijme morálku panskou, vyjadřující plnost nespoutaného života. Rasisticky zneužito nacismem.

Kierkegaard [kjerkegór] Sören, * 5. 5. 1813, † 11. 11. 1855, dánský teolog, filozof a spisovatel; předchůdce existencialismu a dialektické teologie. Podrobil kritice Hegelovu dialektiku za její racionalismus, historismus a myšlenku řešitelnosti protikladů v průběhu rozporuplného vývoje světa. Za hlavní považoval otázku, jak se může konkrétní člověk ve své konečnosti prosadit proti totalitním nárokům logicky zkonstruovaného světa, proti společenské nivelizaci a formalisticky zplaněné víře oficiálního křesťanství. Stavěl se za subjektivní pravdu, individuální existenci, kvalitativní dialektiku. Odmítal jakékoli zprostředkování mezi člověkem a absolutnem; setkání člověka a Boha je vztah dvou vzájemně cizích světů, přechod mezi nimi lze provést pouze skokem (překonáním sebe) za cenu utrpení a úzkosti. Z díla: *Okamžik*, *Současnost*, *Svědčův deník*. Kierkegaardovy spisy, patří svými detailními psychologickými pozorováními, rafinovaným stylem, přesvědčivostí osobního prožitku, fantazií a krásným básnickým jazykem k nejvýznamnějším dílům dánské literatury.

Jaspers [jasprs] Karl, * 23. 2. 1883, † 26. 2. 1969, německý filozof a psychiatr; představitel existencialismu. Ovlivněn E. Husserlem, W. Diltheyem, M. Weberem a S. Kierkegaardem. Svou filozofii lidské existence shrnul v trojsovkovém díle *Philosophie* (Filozofie), v němž podal vlastní pojetí existenciální filozofie jako myšlení překračujícího hranice věčného (pozitivistického) vědění. Existence je věčná neuspokojenost, protože ustavičně přesahuje samu sebe k absolutnímu bytí. Jaspers klade důraz na hraniční prožitky existence (vědomí rozpornosti vědeckého poznání, úzkost před smrtí, vědomí posledního ztroskotání všech našich projektů), v nichž člověk objevuje sám sebe a nahlíží, že poslední rozhodnutí je v jeho rukou, tedy uvědomuje si svobodu, která je vždy svobodou v dané situaci; přesto však všechna svobodná rozhodnutí člověka zavazují. Význam filozofického myšlení záleží především v apelu na svobodu být sebou. Významné jsou i Jaspersovy příspěvky k politické filozofii i jeho postoje k aktuálním společenským problémům (*Otázka viny*) či knihy diagnostikující svět 20. stol. ze širší perspektivy (*Die Atombombe und die Zukunft des Menschen* – Atomová bomba a budoucnost člověka, *Die geistige Situation der Zeit* – O původu a cíli dějin).

Heidegger [hajdegr] Martin, * 26. 9. 1889, † 26. 5. 1976, německý filozof; jeden z nejvýznamnějších představitelů moderní ontologie. Zpočátku na univerzitě v Marburgu, poté na freiburské univerzitě, kde byl v roce 1933 zvolen rektorem (krátce členem NSDAP); záhy odešel do ústraní. Ovlivněn Husserlovou fenomenologií, na jejímž základě vypracoval zcela samostatnou filozofii bytí. Usiloval o "překonání zapomenutosti bytí" v západní filozofii, které se projevilo ztotožněním bytí a jsoucna; cestou k novému pojetí bytí je "fundamentální ontologie", vypracovaná v díle *Bytí a čas*. Má-li být ontologie možná, musí se napřed ujistit o tom, že bytí je někde zpřístupněno; tento přístup k bytí je dán ve způsobu bytí lidské existence (označené jako "Dasein",

pobyt). Dasein ví o svém bytí a jde mu o toto bytí samo, protože má schopnost vztahovat se ke své smrti, k možnosti svého konce, tedy ke své konečnosti. V rámci analýzy existence podal popis základních momentů struktury lidského způsobu bytí, tzv. EXISTENCIÁLIÍ, na něž navázal existencialismus. Svůj raný projekt ontologie však nezavršil a zhruba od 30. let se soustředil na vztah bytí a nicoty (*Co je metafyzika*) a na originální pojetí pravdy (viz též ALÉTHEIA) jako neskrytosti (*O bytnosti pravdy*). Za východisko otázky smyslu bytí již nepovažoval výlučně lidskou existenci, nýbrž bytí chápal jako význačně dějinné; čas je myšlen jako rozměr dějinně se odhalující pravdy bytí a člověk ve svém vztahu ke světu je chápán jako ten, kdo je schopen tuto pravdu vyslovovat. Heideggerova filozofie se vyznačuje působivým, i když obtížně přeložitelným jazykem a hlubokou, často až básnickou spekulací (zejm. v pozdním díle). Další díla: *Věc*, *Co je filosofie*, *Nietzsche*.

Česká filosofie

Smetana Augustin, * 14. 6. 1814, † 30. 1. 1851, český filozof; psal německy. Významný představitel evropského hegelianství. V roce 1848 děkan na Filozofické fakultě univerzity v Praze, koncem roku 1849 odvolán z učitelských míst pro své filozofické i politické přesvědčení; v proklamovaných svobodách revoluce v roce 1848 viděl vykoupení k "uskutečnění pozemské říše svobody". 1850 vystoupil z církve (autobiografie *Osudy kněze vyobcovaného z církve*), redaktor v Palackého listu *Union* a soukromý vychovatel. Významně přispěl k prohloubení znalostí moderní (zejm. německé pokantovské) filozofie a k posílení prestiže filozofie v českém kulturním životě. V pracích *Význam současného věku*, *Obrat a vyústění dějin filosofie* a *Kritický rozbor dějepisu filosofie* se pokusil o syntézu vrcholů dosavadního filozofického vývoje, G. W. F. Hegela a J. F. Herbarta. Předpokládal, že vývoj filozofie vyústí v osvobození lidského vědomí a člověka vůbec. Historii lidského ducha zařadil do nejširších ontologických souvislostí v naturfilozoficky laděné filozofické encyklopedii *Vznik a zánik ducha*. Z původní bezprostřední jednoty postupně vznikají kosmická hmota, svět, příroda a člověk, který hranice přírody překračuje tvorbou vlastních dějin.

Čupr František, * 11. 4. 1821, † 29. 6. 1882, český filozof a pedagog herbartovské orientace. V letech 1849 – 53 docent logiky a metodologie na univerzitě v Praze, kde jako první přednášel filozofii i česky. 1854 – 72 se snažil ve vlastním vzdělávacím ústavu uskutečňovat své reformní pedagogické a vychovatelské koncepce. Jeho *Počátkové filosofování řeckého* vyvolaly diskusi o významu filozofie (zvl. německé) pro českou kulturu. *Učení staroindické*, inspirované A. Schopenhauerem, je prvním českým příspěvkem ke srovnávacímu studiu náboženství.

Durdík Josef, * 15. 10. 1837, † 30. 6. 1902, český filozof a estetik; bratr Pavla Durdíka. Vůdčí představitel českého herbartismu ve filozofii, psychologii, estetice a teorii umění. Profesor na Univerzitě Karlově v Praze. Básník, dramatik (např. *Kartaginka*, *Stanislav a Ludmila*), literární teoretik (*Poetika*, *Kalilogie*), překladatel (Byron, Leibniz), popularizátor vědy. Podílel se na založení Jednoty filozofické, Jednoty českých matematiků, přispěl k české odborné terminologii. Podstatu jsoucna tvoří podle Durdíka atomy-reály s určitým stupněm niternosti, schopné působit na dálku a vytvářet vyšší celky – empirické jednotliviny (*Leibniz und Newton – Leibniz a Newton*). Vnitřní děje v reálu jsou předmětem psychologie (*Psychologie pro školu*). Zasloužil se o systematizaci estetiky (*Všeobecná estetika*), kterou označil za vědu zaměřenou na všeobecné zákony krásy. Za základní estetický fakt považoval formu; z estetického vnímání je třeba vyloučit jakýkoli interes a vnitřní vzrušení. Z dalších prací: *O pokroku přírodních věd*, *Rozpravy filozofické*, *Dějiny filosofie nejnovější*, *O pokroku mravnosti*.

Dastich Josef, * 27. 2. 1835, † 21. 3. 1870, český herbartovský filozof, psycholog a pedagog; profesor na Univerzitě Karlově v Praze. Autor první české učebnice filozofické propedeutiky. Hlavní spis: *Základové praktické filosofie ve smyslu všeobecné etiky*.

Masaryk Tomáš Garrigue, * 7. 3. 1850, † 14. 9. 1937, český filozof, sociolog, pedagog, politik a státník. 1878 – 82 docent na univerzitě ve Vídni; v habilitační práci *Sebevražda hromadným jevem moderní doby* ukázal na souvislost růstu sebevražednosti s mravní a intelektuální krizí moderního člověka, způsobenou polovzdělaností a rozpadem jednotného (náboženského) světového názoru. Od roku 1882 mimořádný, od 1897 řádný profesor filozofie na české univerzitě v Praze. Zpočátku se věnoval zejm. problematice metod vědeckého a filozofického poznání (*Počet pravděpodobností a Humova skepse, Základové konkrétní logiky, Třídění a soustava věd*). Comtovu stupnici abstraktních věd doplnil o psychologii (je základem všech duchovních věd, včetně sociologie), jazykovědu, estetiku a abstraktní logiku. Ve studii *Blaise Pascal* znovu přisoudil významnou úlohu víře v Boha a v nesmrtelnou duši při překonávání skepse ohrožující moderního člověka. V roce 1883 se podílel na založení vědeckého časopisu *Athenaeum* (do 1893 redaktor); v něm v roce 1886 zasáhl i do sporu o pravost *Rukopisů* (“čest národa vyžaduje obhájení, respektive poznání pravdy”). 1893 – 94 redaktor *Naší doby*. 1899 – 1900 se z odporu vůči rasistickým a náboženským mýtům (viz též ANTISEMITISMUS) angažoval v HILSNERIÁDĚ. Zájem o slovanskou otázku motivoval jeho studijní cesty do Ruska (1887, 1888, 1910) i řadu prací vrcholící spisem *Rusko a Evropa I-II*. Do praktické politiky vstoupil v roce 1889 s realistickou skupinou (sdruženou kolem založeného časopisu *Čas*). 1890 – 93 člen Mladočeské strany (1891 – 93 poslanec); 1900 spoluzakladatel České strany lidové (realistické), přejmenované 1906 na Českou stranu pokrokovou (1907 – 14 poslanec). Programu české společnosti se týkají *Česká otázka, Naše nynější krise, Karel Havlíček, Snahy a tužby politického probuzení, Palackého idea národa českého, Ideály humanitní a Problém malého národa*: jde o rozvíjení humanitních ideálů české reformace a vůdců národního obrození. Programový charakter má i *Sociální otázka*; proti marxistickému filozofickému a sociálnímu učení kladl možnost postupných reforem stálou drobnou prací a “revolucí hlav a srdcí”. V prosinci 1914 odjel do Itálie, odtud do Švýcarska, Francie a posléze do Anglie (kde působil i jako univerzitní profesor). Od února 1916 předseda Národní rady československé, kterou s M. R. Štefánikem a E. Benešem založil (navázala na Český zahraniční komitét, založený 1915 v Paříži). V květnu 1917 až březnu 1918 jednal v Rusku o československých legiích. 30. 5. 1918 podepsal PITTSBURSKOU DOHODU (získání slovenských krajanů v USA pro myšlenku společného státu Čechů a Slováků). 14. 11. 1918, 1920, 1927 a 1934 zvolen prezidentem. Po roce 1918 nebyl členem žádné politické strany; výrazný vliv na veřejný život ČSR si udržel zejména svou přirozenou mravní autoritou a politickým vlivem HRADU. 14. 12. 1935 abdikoval.

Rádl Emanuel, * 21. 12. 1873, † 12. 5. 1942, český biolog a filozof; profesor metodologie přírodních věd na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Významný organizátor českého filozofického života; redaktor *České myslí*, zakladatel *Nového Athenaea*, předseda Jednoty filozofické, předseda VIII. (pražského) světového kongresu filozofů (1934). Před 1. světovou válkou se věnoval biologii (*Nová nauka o ústředním nervstvu*) i jejím metodologickým a filozofickým aspektům (*Úvahy vědecké a filozofické*). Měl blízko k vitalismu H. Driesche. S velkým ohlasem se setkaly *Dějiny vývojových teorií v biologii XIX. století*. Ve filozofii se hlásil k Masarykovu filozofickému realismu; po jeho vzoru zdůrazňoval i význam filozofie při řešení důležitých otázek společenského, národního i státního života. Náboženským zaměřením (a jako odpůrce pozitivismu) měl blízko k některým protestantským filozofům i teologům (s J. L. Hromádkou založili 1927 *Křesťanskou revui*). Své filozofické stanovisko – dualismus ducha a hmoty (teleologie a kauzality) – rozvíjel v pracích *Romantická věda, Moderní věda. Její podstata, metody, výsledky* i v *Dějínách filosofie*. Hranice vědy i filozofie překračuje náboženská víra a teologie (*Filosofie a teologie*). V *Útěse z filosofie* poukázal na rozhodující úlohu víry v morální řád. Zabýval se etikou (*Mravnost v našem*

státě), politickou situací domácí i zahraniční (*O německé revoluci*), otázkou národnostní (*Národnost jako vědecký problém, Válka Čechů s Němci*), problematikou školskou (*Revise pokrokových ideálů v národní škole*), vývojem náboženského myšlení (*Křesťanství po válce ve světě i u nás, Moderní pověra a tzv. okultní vědy*) a tradiční "českou otázkou" (*O smyslu českých dějin*).

Mareš František, * 20. 10. 1857, † 6. 2. 1942, český fyziolog a filozof; profesor fyziologie na univerzitě v Praze. Své pojetí fyziologie ("teorie života") vyložil ve spisech *Všeobecná fyziologie a Fyziologie I – VI*. V 90. letech se přihlásil k vitalistické hypotéze o existenci svébytné životní síly (H. Driesch, H. Bergson). Patřil k stálým kritikům českého pozitivismu, zvláště Krejčího "psychologie bez duše". V pracích *Idealism a realism v přírodní vědě* a *Pravda nad skutečnost* hledal cestu k podstatě skutečnosti v citu, intuici, bezprostředním (smysly nezprostředkovaném) zření. Vytrvale hájil pravost *Rukopisů*. Krajně pravicová politická orientace přivedla Mareše v 30. letech ke spolupráci s českými propagátory fašismu.

Klíma Ladislav, * 22. 8. 1878, † 19. 4. 1928, český filozof, spisovatel a dramatik. Ve *Vlastním životopise* se představil jako zcela svobodný myslitel, v praxi usilující především o soulad s vlastním filozofickým stanoviskem, které uceleněji vyložil v prvotině *Svět jako vědomí a nic*. Noetický "absolutní" subjektivismus (iluzionismus: "zevní svět je můj duševní stav") se v něm spojuje s metafyzikou vůle (vliv A. Schopenhauera a F. Nietzscheho). Člověk chápající svou podstatu a uskutečňující svou vůli se stává tvůrcem, oprošťuje se od závislosti na společnosti, na její nedokonalé morálce a pozdvihuje se na úroveň boha (egodeismus). Současné české společnosti, zrazující svou lepší minulost, vytýkal malost, prostřednost, nedostatek tvůrčího vzletu. Svůj filozofický názor promítal do četných povídek, románů, dramát, úvah, aforismů, dopisů (mnohé vyšlo až po jeho smrti). Např. ústřední postava dramatu *Utrpení knížete Sternenhocha* dospívá v dějích plných utrpení, výstředností, záchvatů šílenství až k morbidnímu konci, v němž si plně uvědomí sebe sama a definitivně překoná vše minulé "normální". Hrdinu novely *Slavná Nemesis* vítězství vůle v krajní situaci sice zabíjí, avšak smrt ho přivádí k božství, k věčnosti. Z dalších prací: *Traktáty a diktáty*, *Matěj Pochivý* (s Arnoštem Dvořákem), *Vteřina a věčnost*, *Filosofické listy*, *O Solovjevově etice*.

Kadeřávek Eugen, * 26. 7. 1840, † 3. 5. 1922, český filozof, novotomista; od roku 1891 profesor na pražské univerzitě. Z díla: *Metafyzika obecná, Soustava filozofie křesťanské čili aristotelsko-thomistické*.

Kozák Jan Blahoslav, * 4. 8. 1888, † 9. 1. 1974, český filozof. Evangelický duchovní, profesor na univerzitě v Praze. Významný organizátor českého filozofického života (redigoval *Leichterovu Filosofickou knihovnu*, spoluzakladatel Pražského filozofického kroužku), překladatel. Navázal na český filozofický kritický realismus (T. G. Masaryk, E. Rádl), ve 30. letech ovlivněn fenomenologií (E. Husserl, M. Scheler). Z díla: *O myšlení jistém, pravděpodobném a problematičtém*, *Essay o vědě a víře*, *Masaryk filosof*, *Ježíš ve víře a skepsi*, *Přítomný stav etiky*, *V boji o duchovní hodnoty*, *Věda a duch*, *Podle cesty*.

Patočka Jan /[Jan Patočka](#)/, * 1. 6. 1907, † 13. 3. 1977, český filozof; bratr Františka a Jana Patočky. Žák N. Hartmanna, M. Heideggera a E. Husserla. Český sekretář Pražského filozofického kroužku. Po

roce 1945 přednášel na Univerzitě Karlově v Praze o předsókratovské filozofii, o Platónovi, Aristotelovi, G. W. F. Hegelovi a o Husserlově fenomenologii. Po 1948 donucen odejít z univerzity; zprvu v Masarykově ústavu, pak ve Výzkumném ústavu pedagogickém, kde se zabýval J. A. Komenským a v 60. letech překlady G. W. F. Hegela. Koncem 60. let mohl opět publikovat a přednášet, po roce 1968 byl znovu donucen odejít z univerzity. V roce 1977 jeden ze tří prvních mluvčích Charty 77. – Jeho filozofie je pokračováním myšlenkové tradice J. A. Komenského, T. G. Masaryka a E. Husserla, jejímž smyslem je úsilí o zakotvení mravního rozměru člověka ve věku, který tento rozměr popírá. Navazoval těsně na fenomenologii, avšak modifikoval ji podněty, které přinesla Heideggerova ontologie. Jeho ústředním tématem byla analýza a popis "přirozeného světa" (*Přirozený svět jako filozofický problém*). Postupem doby však překonal rámec Husserlovy fenomenologie; od popisu struktur světa přešel k jejich zakotvení v ontologickém pohybu a zkoumal vzájemnou souhru a odkázanost lidské existence a světa. Pracoval na fenomenologické filozofii, která chápe existenci na základě trojice základních existenciálních pohybů sebezakotvení (nacházení místa ve světě), práce (kterou se člověk udržuje ve světě) a sebezakotvení (člověk přesahuje svět okamžité danosti a dokáže se vztahovat ke světu jako celku). V tomto období ovlivněn zejm. M. Heideggerem a H. Arendtovou. Zabýval se dějinností konečné existence, která vykračuje z mytického světa tím, že se rozhoduje pro svobodu a odpovědnost (*Kacířské eseje o filozofii dějin*). Další díla: *Negativní platónismus, Tři studie o Masarykovi, Sókratés, Platón a Evropa* a jiná.

Svoboda Ludvík, * 4. 5. 1903, † 3. 8. 1977, český filozof; profesor na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Stoupenec nedogmatického marxismu. V 30. letech spolupracoval s brněnskou *Sociologickou revuí*, člen literární skupiny Blok, 1937 – 39 redaktor *U-Bloku*. Od pol. 50. let se zabýval zejm. dějinami české filozofie, estetiky a literárně vědního myšlení. Z díla: *Filosofie v SSSR, F. X. Šalda*.

Stanislav Sousedík (1931) navazuje na scholastiku, vliv analytické filosofie.

Erazim Kohák (1933) fenomenolog, problém přirozené zkušenosti mravní, filosofie ekologie

Václav Bělohradský (1944) zájem o sociologii a politickou filosofii